

Куркуль

Автор:

Максим Бутченко

Куркуль

Максим Анатолієвич Бутченко

Це було насправді. Федот Шевченко не з покладистих і зручних для нової влади людей, на відміну від Петра, старшого брата, який підлизується до радянських колективістів. Підлість Петра ще й у тому, що він давно хоче відвоювати собі Сашу – дружину Федота. Разом з односельцями молодший брат агресивно й уперто не приймає колективізацію, але повстання селян жорстоко придушують узимку 1930 року. Сім'ю силою розкуркуюють, підступно випитавши в дитини, де батьки ховають харчі, і вивозять у Карелію разом із Петром-підлабузником. Остання смертельна сутичка братів неминуча.

Максим Бутченко

Куркуль

Обережно! Ненормативна лексика!

* * *

Дякую моїй дружині Тетяні за підтримку і моему постійному редактору Ніці Івановій за допомогу під час створення книги.

Передне слово

Історія країни нагадує великий механізм, що складається із гвинтиків та коліщат. Вони крутяться, чіпляючись зубцями за зубці, примушуючи обертатись наступний вал, і у такий спосіб минає час. Одна подія впливає з іншої. Майже сто років тому велике зубчасте колесо почало крутитись, назавжди змінивши державу та людей, що в ній проживали. Починаючи з зими 1930 року по всьому СРСР сотні тисяч сільських господарств розкуркулили, відібрали хліб, відправили у вигнання до Сибіру й на далеку Північ. Це був останній удар радянської влади по всьому індивідуальному та приватному. Заможне селянство, середняки – остання фортеця відносно незалежного існування людини в радянській державі. Останній проблиск особистої свободи. Довкола в гарячковому темпі будувалась інша країна, де все було колективним, думка підлягала системі, а життя належало Комуністичній партії.

Півтора року знадобилося Радянському Союзу, аби понад два мільйони дорослих та дітей перетерти жорнами розкуркулювання та репресій, лишаючи навзамін голу землю та невагомий попіл. У людей вирвали залишки їжі, нажитих статків, самоповаги. А останні квадратні сантиметри приватного простору витіснили жорстоко, у нелюдський спосіб.

Ця книга – про моїх прадіда та прабабу, що проживали на початку минулого століття на Слобожанщині. Їхні життя та доля в певний момент стали для мене взірцевими щодо величезних втрат та мізерних здобутків. Розповідь цієї книги – реквієм за волею. Саме через цю втрату стали можливими і Голодомор, і страшний 1937 рік, і переслідування вільнодумців. І навіть сепаратистський рух у 2014 році, що переріс у криваву війну, – це наслідок втрати особистого, незалежного сприйняття світу. Здеградовані, дезорієнтовані люди, що втратили будь-які ознаки критичного мислення, легко піддалися на маніпуляції російської пропаганди. Коріння війни на Донбасі закопане в далеких 1930-х. Тоді, власне, і заскреготіли-закрутілись на цій землі зубчасті колеса розкуркулювання та знищення останньої людської гідності.

Перед тим як настане ніч, поволі тьмяніють барви. Ця книга – наче вечір, коли темрява заповзає в країну, місто, село, двір, дім, простягаючи потворні руки, аби вхопити й затягти людину в безодню, здавалось, у безпросвітний морок.

Розділ 1

Хата палала. Федот різко потягнув віжки на себе, санки глухувато рипнули, прим'ятий сніг хруснув, немов засохлий хліб, кінь зробив два кроки й зупинився. Із занесеного снігом пагорба було видно все село – сотня хат чорніла купками нічної темряви, нерівні краї солом'яних дахів, як чорнильні плями, розтеклись білою сніговою низиною. Сотня тонких кучерявих струмків диму в'юнилась із труб, вони синхронно підводились на три аршини вгору, а тоді зникали, розчиняючись у прозорому повітрі. Здавалось, хати були підвішені на димові мотузочки між небом та землею, немов дерев'яні прикраси на різдвяній ялинці в дореволюційні роки. Горіло на лівому боці села, звідти вогонь підіймав охристо-червоні щупальця, наче прагнув ними торкнутись холодного густого неба. Федот поправив капелюха, що трохи сповз, прижмурився, намагаючись з'ясувати: чия ж то хата в обіймах полум'я? Це, мабуть, Мачули, сільського «партейного активіста», як любив казати сусід Нестор. Місцевість навкруги палаючої хати охопив пазуристий вогонь. Величезні, дикі та неприборкані тіні стрибали по околиці села, спотикались об тонкі та кістляві дерева, послизалися на неголених кущах, а далі падали на найближчі хатинки. Здавалося, що навіть тут, на пагорбі, чутно плямкання полум'я; хрускіт, із яким воно жерло дерев'яну хатинку, лишав по собі самий попіл. Федот підвівся на санках, подивився ліворуч, на рівне простирadlo снігу, не зачеплене ще ані людиною, ані звіром. Він пройшов по снігу, втискаючи в нього глибокі сліди, які згодом дрібнішали – міцний степовий вітер обмів круглі боки пагорба, розтягнув сніг, неначе тісто. Січневий настил зарипів, слід виявлявся не таким уже глибоким, можна було проїхати. Федот знов прижмурився й подивився у вогняну далечінь.

– Почалося! А я ж попереджав. Що тепер буде? – пробуркотів він і підняв комір овечого кожуха.

Чоловік повернувся до підводи, уместився на сіні, ухопив віжки, лягнув ними по коневій спині. Кінь повільно зрушив, пройшов п'ять кроків, а тоді Федот спрямував його ліворуч, до села.

Кінь біг, оминаючи нечасті кущі, що здіймалися на білому простирadлі недостриженою купкою волосся, ламав крижану шкаралупу, проїхав схилом, а як опинився на трамбованому обозному шляху, прискорив ходу. Нерівний, з двома

коліями шлях тягнувся крізь декілька безіменних вулиць, тремтів ниткою, кидаючись від одної хати до іншої. Лишалось ще півверсти, і Федот знову натягнув віжки, підганяючи коня. Яскраві відблиски пожежі, які можна було побачити здалеку, падали в сніг, мов струмки крові. Ще кілька хвилин – і він опинився біля палаючої хати, зістрибнув на землю та підійшов ближче. Невисока будівля палала, як величезне багаття. У вузьких вікнах полум'я виявилось рожевим, а згори – понад дахом – насичено-червоним. Праворуч метушилися чоловіки, що ламали низький та кволий парканчик та намагалися розібрати навіс, де зберігався господарський інвентар. Вогонь не повинен був перекинутися далі.

– Шевченку, ти що тут?! – гучний, жорсткий голос пролунав іззаду.

Федот розвернувся і зіткнувся поглядом із неочікуваним співрозмовником.

– Їхав поруч, побачив полум'я, голово. А маеш щось проти?

– Я? Маю, такого багато, що маю, – забелькотів голова колгоспу, що вже добре залив очі.

Він стояв похитуючись, на почервонілому невдоволеному обличчі танцювали відсвіти пожежі.

– Ти, тойво... Я тобі казав по-хорошому... А ти... Дивись мені... – бурмотів голова, що ледь тримався на ногах.

Федот уважно подивився на м'ясисту, грубо вирізану пику «прісідателя», хотів було вилятися та послати його, але махнув рукою, розвернувся, відійшов убік. Чоловіки тим часом прибрали навіс, розбили паркан, розкидали дрова якомога далі від полум'я. Хата догоряла.

Шевченко підійшов до земляків, що стояли захекані та дивилися на полум'я, що поступово тьмяніло.

– А, Степановичу, ти, як завжди, вчасно, – заговорив один із них, височенний та худий, як голобля.

– Та, хлопці, так вийшло. Їхав із району, дивлюсь – горить, здалеку видно. Я одразу туди завернув. Але Жвавий уже не той, старий, ледь плентається, – поскаржився Федот.

– Ти хоч коня маєш, а в нас цей колгосп усе забрав, – зненацька випалив другий, одягнений у сіро-зелену куфайку та широку пошарпану яломку.

– Ану не починай скиглити, Потапе, і так маркітно на душі. Прийду додому, мені жінка знов винесе мозок через кобилку та теличку. Усе вона плаче, голосить, життя через неї нема! – голосно зойкнув високий.

– Я хотів лиш... – почав був пошарпаний, та не встиг закінчити. Його урвав Федот, який побачив, що розмова йде трохи не туди.

– А Пилип Мачула де лазить? Хату, мабуть, покинув?

– Поїхав наш Пилипко в партійних справах. До Харкова, – відзвітував чоловік у куфайці, а тоді багатозначно повів головою в бік догораючої хати. – Он бач, що робиться!

– Справи ясні, що справи темні, – підтвердив Федот.

І вже хотів було далі розпитувати, як зауважив, що з лівого боку хатинки, з темного натовпу селян відокремилася фігура голови колгоспу та попрямувала до нього. Зустрічатись із п'яним головою йому більш не хотілося, та й остання їхня бесіда ледь не закінчилася різаниною. Шевченко невдоволено позіхнув, обійшов парканець і рушив до Жвавого.

Федот поїхав на інший бік села. У крайньому віконці його хати блимало жовте світло, немов запалене око солом'яного відтінку, а решта віконець темніла, злегка відблискуючи посвітом у кволому сяйві місяця. Чоловік відчинив браму, заїхав у двір. Відчепив віжки, розв'язав повід, далі потягнув за край підчеревника і розмотав ремені через сіделка, розпустив супоню. Жвавий спокійно стояв, адже звик до щоденної процедури, а тим часом Шевченко зняв гужі й дугу, обережно потягнув хомут. Відвів коня в стійло, дорогою зазирнув у хлів, де мешкала корова, зайшов у саж з єдиною свинею, що залишилася – вона трошки розхитала дерев'яну загорожу. Федот це зауважив та почав шукати, чим полагодити вибиту дошку. Далі навідався в сарай, набрав соломи, відніс

Жвавому. Кілька хвилин порався у справах, вийшов у двір, витев руки снігом, що відразу розтав і краплями потік по мозолистих, грубих, почервонілих долонях із натертою, жорсткою шкірою. Вода капала з рук, роблячи дірки в снігу, немов кулею пробиваючи сіру сталеву поверхню, і замерзала в тонкій, неглибокій воронці.

Федот зупинився перед дверима в хату, не хотілося туди йти. Ще зранку Саша, його жінка, теревенила йому про колгосп та погрози голови. Дурна баба! Скільки ж їй казати, що не той він породи, не стане в загальне ярмо, хоч убийте! Батько його, нехай спочиває спокійно в чорній землі, усе навчав робити власноруч, не покладатись на ближнього. Бо в тих, хто поруч, згнила душа; мертвечина та сморід тягнуться, немов хвіст. Таким бачив він світ у свої останні роки. Помер після громадянської війни. Господарство почало занепадати, у країні панував голод. Батько насамкінець став зовсім слабкий, лише дивився весь час через паркан на село, немов зустрічав нові часи, що приходили охлялі та люті, як вовки. Так і помер біля тину. Тепер Федот оберегав кожний шматочок двору, кожен сажень. Ото напередодні приходив «прісідатель», кричав: «Ти одноосібник, класовий ворог радянської держави!» Стояв на дворі, усе винюхував. Молоді, його посіпаки, з міста приїхали. Кажуть, «двадцятип'ятитисячники», тьху, ледь вимовиш! Партія їх послала забирати пшеницю й жито, або світовий капіталізм розчавить молоду країну, що заповзялась робити індустріалізацію. Гасали, як оскаженілі, шукали, чим поживитися. Минали гидливо Федота, якому партія пришпилила лайливе прізвисько «твердозаданець». Вони нишпорили у дворі, а Саша схопила чоловіка за рукав і тримала весь час, поки тягали мішки з комори. Так міцно тримала, що пальці побіліли, немов уся кров відійшла, або вона забруднила руки в борошні. А Шевченко дивився, як його майно забирають, але не міг нічого сказати, стояв, немов стовп, самі губи ворушилися. Саша нахилилася до чоловіка, думала сказати, аби той не комизився, а він шепотів одну й ту фразу без кінця:

– Який я «кулак»? Кулаками працюю та кулаки під голову кладу, як спати лягаю. Осьо й увесь «кулак»!

Наостанок «двадцятип'ятитисячник» тягнув мішок із пшеницею, а під пахвою тримав курочку. Курей у шевченковому господарстві лишилось п'ять, інших порубали й здали на м'ясо. Усі одноосібники зобов'язані здавати і м'ясо, навіть якщо не мають ніякої худоби. Де собі хочеш бери, у сусіда кради, а м'ясо здай! Отже, не витримав Федот, вирвався з жіночої хватки, спрямувався до падлюки. Вирвав мішок та лупнув його одразу. А був Шевченко чоловіком примітним, мав

зросту майже три аршини, буцнув він хлопця, і комсомолец сторчака полетів через замет. Тут голова накинувся на нього, витяг бозна-звідки наган та почав гарячково трусити ним перед обличчям Федота, погрожуючи застрелити, де стоїть. Ледве Саша відтягнула розлюченого чоловіка, уберегла від лиха. А вже згодом канючила, скиглила, що, мовляв, «ти, клятий, хотів донечок сиротами залишити, гад, принаймні б подумав, хто їх годуватиме! На братика твого надії нема!» І дійсно – нікого не лишилось у Шевченка, тітка другий рік як померла, ще раніше – мама з татом. А на брата, правда, сподівань мало, вештається все по своїх зборах, балакає про нову соціалістичну спільноту, про справедливість теревенить. Звідки він такий у їх родині – невідомо. Буває, рідні брати, а між ними – стіна, немов не одна й та сама кров у жилах тече, не одні й ті самі батьки виховували, не одні материні груди смоктали. Не розумів Федот свого старшого брата Петра, хоч і мешкали стільки років в одній хаті.

Подумав він про це і знову позіхнув. Як набридло ховатись! Наче пес вуличний у дощ, так і він, похиливши голову, біжить від усього світу. Тут жовток у віконці згас, мабуть, Саша погасила лампу, не дочекалася його, лягла спати. От було б добре, якби лишився Бог на небі, не забув про нього, заблудлого сина. Федот зайшов усередину, обтрусився; праворуч – двері в братову кімнату, ліворуч – його, а посередині – комора, де тримали дрібний інвентар та одяг. Федот пішов до своїх дверей, потягнув за ручку й пірнув в імлу. Біла смуга світла, немов соняшникова олія на поверхні миски з юшкою, плавала посеред хати. Одразу біля входу – пічка. Червоні пелюстки відблисків жевріючих дров було видно на перекритті стелі та побілених трямках. Навпроти печі – вікна, під ними, ближче до красного кута, застелений діжничковою скатертиною стіл. А поруч – мальована скриня. Праворуч сплять діти, ліворуч – жінка. Федот прокрався до столу. Там стояли дві поливані миски: в одній був хліб, а в іншій варена картопля – дружина приготувала.

– Чого це так пізно? Що трапилось? – з кутка пролунав тихий голос Олександри.

– Не спиш? Спи собі, – одказав Федот.

– Хіба з тобою заснеш? Швендяеш ночами, як той кіт навесні.

– Та де я там швендяю, хата в Мачули згоріла, заїхав подивитись.

– Як то згоріла? Що, зовсім?

– Я б сказав – геть згоріла.

– Як же ж воно?...

– Як-як – отак. Не треба було розпускати байки свої радянські, людей доводити... Останній шмат хліба з рота витягають.

– Схаменися, іроде! Знову за своє. А як хто почує? Підведеш під холодну, а може ще й гірше, без суду та слідства.

– От чого ти знов, Шуро, тільки й чути від тебе «схаменися» та «схаменися». Не можу я так! Як твій мозок бабський не розуміє, що не можу!

– Бабський чи ні, а ти прямо розхрабривсь. Героєм бути хочеш? Добре. Доживеш до старості, то й буянь, тільки після того, як діти на ноги стануть.

– Гаразд. Годі. Зараз доім, будемо спати.

– Будемо. Розумник. А чи ти забув, що матуся моя в Смольному навчались?

– Та чув уже сто разів. Тикаеш мені своєю матусею. Тільки що з того зараз, заради чого вона навчалася? Навіщо, я тебе питаю? Для чого?

– Для живого!

– Ти спиш, чи шо? Що ти верзеш?

– Що, що... А ото. Не дуже балакай, бачиш, що робиться, за людей тепер людей не вважають.

– Твоя правда. Хоч цьому тебе матуся смольна навчила.

Федот проковтнув картоплю та пішов у ліжку до дружини. А тим часом брудні на вигляд хмари замацали небо, розмазали по місяцю спочатку тонкий серпанковий шар, а тоді гладкими мазками прикрили нічне світило. Настала ніч, умочивши село в темну непроникну фарбу.

Наступного ранку Федот прокинувся, коли сонце ледь пробивалося крізь каламуть хмар. Узимку на селі роботи було небагато: жінки пряли й вишивали, чоловіки порались у сараях та відпочивали. Саша грюкала посудом, вимішувала тісто на пиріжки, згодом збирала старшу доньку Ліду до школи. В їхньому селі три роки як відкрилася школа – три класи й двоє вчителів. Старша вже рік старанно відвідує навчання, їй подобається, он вже й абетку знає, і писати трохи навчилася. А молодша Зоя сиділа на довгому ліжку, цяцькалася із дерев'яною лялькою, яку Федот вистругав минулого літа та причепував для малої клаптиками синьої тканини, що залишились після шиття його сорочки.

– Давай-но, поки гарячі, поїж трохи, – звернулась Олександра до чоловіка.

– Шуро, заспався я щось... Зморила мене вчорашня подорож. А ти чого мене не будиш?

– А що ж будити? Петро зарано пішов – на збори, приїжджають із міста комсомольці. Казав, аби й ти приходив.

– Диви, уже втік. Піду корові насиплю, а ти свині поки навари. Там подивимось, що то за збори.

– Може, не підеш?

Шура якимось своїм загостреним жіночим відчуттям усвідомила зле. Запальний був її Федот, спалахував, немов скіпа, але швидко вигорав. Буває, гримне, а за хвилину вже всміхається, мовляв, що ти, мамо, не злий я, така вдача просто. Спочатку жінка його побоювалась, особливо в перші роки. Батьки віддали її за Шевченка, який був трохи бідніший, міркували таким чином уласкавити радянську владу, уберегтися від ЧК. Але не вбереглись, відібрали в них усе й заслали невідомо куди. Може, до Казахстану, а може, й ближче, хтозна. Федот дуже поважав її батька, розмовляв гречно, з чемними нотками, не так, як з іншими. А як вислали Олександриних маму й тата, зовсім змінився. Озлився не жартома, а серйозно, щотижня лаявся з кимось із влади, набув репутації бунтівника. Ще й брат його під'юджував, усе мріяв схилити на свій бік. Часом чоловік м'якшав, слухав братика, що розповідав про світле майбутнє, де всі рівні. Утім, слухав Федот нервово, постукуючи долонями. Але щоразу вислуховував до кінця і лише потім шпарко підводився та гупав дверима Петрової кімнати так

міцно, аж вапно сипалось.

– Чого ти з ним так довго товчешся? Хіба треба на себе відро помийне виливати?

Шура неодноразово намагалась відмовити від такого спілкування свого чоловіка. А той махав руками: «Усе тобі треба знати!» Так і затихав. Але одного разу розсердився та пальнув голосно, мов з гармати: «Ворога треба чути, знати, як він мислить!» Ці слова наче молотом огріли Сашку; вона зрозуміла, що рано чи пізно лихо підхопить їх з дому, як протяг. Не буде їм добра. Ось і тепер чоловік легко погодився йти на ці клятві збори, а жінка труситься, наче те павутиння на сирому вітерці.

– Знов ти почала. Піду, нехай булькочуть, я буду тихенько сидіти, не бійся!

Ойкала та айкала Сашка, але ж хто її слухає?! Серце жіноче чутливе, мов осіння пелюстка, яка відчуває буревій, ще тільки-но тьмяніє небо.

Ближче до полудня Федот натяг шапку, убрався в кожух і пішов до «ізби-читальні», де часто засідав місцевий партійний осередок. У приміщенні було повно людей, здебільшого чоловіки-колгоспники, кілька одноосібників і жінок. У лютому вдень нудьга загортала селян старою й подряпаною, але мереживною, мов хуртовина, млостью, додаючи їм важкої журби та душевного смутку. Чоловіки випивали, а жінки були не від того, аби попліткувати. Та вже кілька зим поспіль до них унадилися приїжджати міські партійці. Одного разу привозили вченого дядька, з лисиною, наче натертою каніфоллю. Він дві години поспіль стояв у куті, як прибитий, і не замовкаючи розповідав про те, що світовий капіталізм має от-от повиздохати, а пролетаріат – навпаки, скрізь повстати і правити всією Землею. Треба лише потерпіти трошечки, натиснути, зерна не утримувати, а все віддавати Партії. Насамкінець усі вже ладні були розійтися, адже час стояв пізній, аж тут Федот не втримався й спитав:

– Ти, я бачу, дядько вчений. Університети закінчував, долоньки-он бачу, які ніжні, мов у дівчинки...

Чоловіки попереду радісно закрикали, а жінки біля виходу гмукнули всі разом.

– Товаришу, я... – намагався сам за себе заступитися вчений.

– Так-от, – продовжив Федот, – якщо пролетаріат буде правити всюди й скрізь, то ким саме він буде правити?

– Е-е-е... – забекав партієць, очі його забігали, а руки затремтіли.

Чоловіки в приміщенні затихли, а вчений крутився на місці, немов його хтось укусив, згодом зняв окуляри, витяг довгу білу пом'яту хустку та почав люто натирати лінзи. З того часу Федот щоразу відвідував подібні збори, дошкуляв ораторам, але й уважно їх слухав.

Ось і нині він вийшов надвір і почимчикував до хвіртки. Поруч біля кривого, як у того вченого дядька пика, паркану стояв Нестор, Федотів сусід. Це був п'ятдесятидворічний чоловік із широким обличчям у численних зморшках. Нестор мав вузько посаджені очі й товстуваті губи, нібито стиснуті посмішкою. Обличчя незвичайне, але більш дивовижною була його вимова: Нестор перекручував слова, вимовляв їх недоладно, часто плутаючи або пересуваючи наголос.

– Що це, сусідику, тобі не сидиться вдома? – прошепелявив він, стукаючи люлькою об дерев'яний стовпчик.

– Йду на збори, прочухати твое керівництво! – одразу відповів Федот.

– Що їх чухати, вони нині самі очухуються.

– Про що це ти, Несторе?

– Так у нас у колгоспі, цей, чутки гуляють, буцімто пріседателя так вилаяли в районі, так вилаяли! Погрожували судом і таборами... Прийшов до нас у бригаду блідий, як смерть. Я йому кажу: «Ну воно тобі треба, що ти себе мучаєш? Йди на покой!»

– Ну-ну, і що ж він відповів?

– Скочив, як оскаженілий, і давай матом на мене. А тоді сів за стіл і спокійним голосом, як той батюшка, пропісочив усіх, от.

– Несторе, от ти дурню старий. Нашо ти подався в той колгосп?

– А шо мені? Шо втрачати? Ондо халупа моя перекосилась, як обличчя в пріседателя. Корова три роки як померла, а жінки нема в мене, гарнюні такого. Оце ходжу на комітет бідноти, послухаю, як ця біднота порається, аж легше стає. Я як пан серед них, хліб із салом ім!

– Працювати треба, і не будуть бідувати. А то самогонку жеруть та пісні горляють. Чув я твою бідноту...

– Це ти, товаришу Шевченко, контрреволюційні пісеньки співаєш. Так і закриють.

– Ну, якщо ти, старий пеньок, не донесеш, то й не закриють.

– Це залежить, чи даси ти мені зараз тютюну, о!

– Хитрий ти! Як я з тобою, із здирником, стільки років прожив?

Нестор ласо засопів, замуркотів, немов кіт, простягнув долоню, в яку Федот насипав із гіркою доброго тютюну. На цьому й попрощалися. Федот посміхнувся, постукав приятеля по плечу, а тоді захрумкав стежною, що вилась, як псячий хвіст.

«Ізба-читальня» стояла посеред села. Узагалі-то колись це був маєток місцевого пана «міроеда» Нестеренка, але його радянська влада швидко приборкала. Пана розстріляли, майно забрали, жінка з немовлям утекла. І ось тепер велика кам'яна хата з широкими, на півсажня вікнами – любив колишній господар багато світла – служила новій державі. Біля ганку стояли трое колгоспників, курили, плювали в сніг. Там, де вони плювали, снігове полотно було вже схоже на дуршлаг. Колгоспники ховались під навісом, повільно виціджували слова, а плювали – мов ставили крапку. Федот кивнув, постукав валянком об валянок, витер обличчя й увійшов у коридор, що тягнувся, мов хробак, заповзаючи в глибину хати. У тьмяний та вузький простір з відчинених дверей падало геометрично-рівне жовтувате світло. Звідти лунав чийсь голос, твердий, як граніт. Він бив словами, розкидав їх, наче каміння. Цей голос наполегливо й прямо гримотів у приміщенні так, що в певний момент притягнув до себе Федота. Той покірно попрямував до світла з дверей, роблячи дрібні тихі кроки, як впертий, почухраний та вже приречений вовк.

Розділ 2

Світличка, ущент забита селянами, здавалася малою затокою. Волохаті, кудлаті макітри чоловіків, що сиділи низками, котились темними хвилями від вищих на зріст до нижчих. Іноді людська хвиля пінилась білими жіночими хустками, а тоді знов падала до темної голови колгоспного селяка. Федот озирнувся. Стіни синіли шпалерами: на довгих стеблинах важко звисали однокольорові квіти, і лише порожні насичено-блакитні прямокутники свідчили, що колись там були картини, які належали старому господареві. Добротні меблі розкуркуленого вивезли звідси вже давно, лишились самі стільці та стіл, біля якого наразі стояв високий, немов маяк, чоловік. Решта сиділи по лавах. Саме об підніжжя стола, схоже на брунатний глиняний обрій, билась людські хвилі, а чоловік підводився над ними – високий та недосяжний. Це його голос Федот почув у коридорі, а як зайшов, оратор на кілька секунд замовк.

– Товариші! Партія визначає норму заготівлі хліба не просто так. Ми зараз живемо на військовому становищі. Усі буржуї проти нас, товариші! Вони прагнуть розірвати нашу країну на клапті, мов хижі звірі. Капіталісти посилають шкідників та вербують куркулів. Щойно було впіймано контрреволюційну групу на чолі з професором Єфремовим, вони мали намір захопити владу в Україні. От тоді б селянство остаточно потрапило в кабалу, на сотні років! Бо ж визнали п'ять мільярдів боргу капіталістам – за землю. І вам, товариші, довелося б виплачувати відсотки та викуп!

– А нині чим краще? – пролунав голос серед хвиль.

– Тим, що партія веде нас уперед, аби ми скинули кайдани рабства, скинули ганьбу з себе. Так, треба перетерпіти. А ви як думали? Необхідно, аби не лише керівництво, а й ви теж допомагали нашій перемозі.

Ще кілька хвилин він розповідав у якнайсвітліших тонах про майбутнє царство рівності й добробуту. Чоловіки вовтузились на місцях, жінки голосно позіхали, чекаючи на наступного оратора, якій мав розповісти про дива радянської науки. Так обіцяв ім Мачула, перед тим як поїхати в злосчасний Харків. Федот відшукав очима Петра: той сидів у другій низці, чухав голову, а згодом розгладжував волосся, і здавалось, ніби його ворушить невидимий вітер. Він водив долонею по обличчі, подекуди підводячи руку, немов бажав щось спитати, але одразу

опускаючи її, наче шлагбаум. Федот просунувся боком уздовж стіни, трохи ближче до чоловіка, що виступав.

– Тому, товариші, не втрачайте віри! Не піддавайтеся на провокації, не слухайте панікерів. Наша партія знає, що робить...

– А ти хоча б сам у це віриш? – раптом гримнув Федот.

Чоловік-маяк замовк, знайшов очима свого опонента й вилупився на нього.

– Я вірю. Умирати буду, здихати, а вірити...

– А знаєш, у що я вірю? У те, що з мене перша повинність – це заготівля хліба, друга – податок, третя – страховка, четверта – самообложеніє, п'ята – позика індустріалізації, шоста – за землеволодіння, тоді...

– Усе, усе, товариші, – на ноги скочив голова, – наші гості мають відпочити. Подякуємо заступнику з ідеологічної роботи Івану Єгоровичу Горовому. Зараз перед вами виступить комсомолець Костянтин, якій розповість про досягнення радянської науки.

Чоловіки в світличці загомоніли, зашаруділи, а оратор присів у першу низку, пропустивши на своє місце молодого кучерявого активіста, який збентежено посміхнувся, начебто на іспиті. Федот розвернувся і почав просуватися серед тих, хто стояв біля стіни, вийшов у коридор, а згодом і на вулицю. Свіже морозне повітря дихнуло на нього, колючий вітер ухопив в обійми. Шевченко застібнув кожуха, натягнув шапку й нерішуче самотньо став біля входу. У скронях гуркотіли слова, пульсували в жилах; йому стало зимно й спекотно водночас, захотілося пити. Він відійшов далі до паркана, набрав свіжого снігу та кинув у рот. Крижана маса миттєво почала танути, прохолодна вода затопила ротову порожнину. Що ж це за діло? Де тепер правди шукати? Он приходили в 1919-му чеченці, грабували село, жінок тягали. Думали, що це останнє лихо, більше Господь не нашле, змилується. Але ж тепер спасу нема від цієї влади, душать та душать, навіть здохнути не дають. Спересердя гупнув по кривому сірому стовпчику, струсив сніг й осів на опуклий замет біля дороги.

Тут двері над ганком жалісно зарипіли й з'явився вже знайомий Федоту чоловік, що виступав. Шевченко затупотів, мов кінь, а чужинець спокійно витяг цигарку,

прикурив і задимив, як паровоз на повній швидкості. Певний час Федот топтався, а згодом попрямував до партійного оратора. Той спокійно дивився, як здоровенний чолов'яга з короткою бородою, широкими вилицями та качиним носом наближається до нього. На фізії хлібороба так і читалося: зараз підійде та почне нудити щодо продподатку й іншої маячні. Знав Іван Єгорич таких, спілкувався неодноразово. Єдине в них на думці: аби лиш свій живіт повний був. Не можуть вони мислити широко, бачити далеко. Не хочуть зрозуміти, що класова боротьба не закінчилась, експлуататори та решта погані причаїлись, їх треба пильнувати та знищувати. Бо не матиме спокою пролетаріат. Будуть тяжіти над ним одноосібники й покидьки, як отой, що до нього йде.

- Ти от скажи, хіба у твоїй партії всі такі бездушні? - одразу почав Федот.

- Дивлячись щодо кого, - відповів чоловік-маяк.

- До всіх. Невже всі так підтримують оце - щоб з людей останні крихти вибивали?

- Слабодухих та боягузів вистачає.

- О-о-о, то значить не більшість вас таких-от віруючих?

- А ти що вважав, що партія питає, як їй краще діяти? Вона вказує напрямок, керує.

- І людей не пита...

- Люди твої помиляються. Я от скажу тобі відверто, аби ти розумів. Бесіди такі щоразу проводжу. Чи згодні всі комуністи з політикою партії? Не збрешу, скажу відверто: ні! Є дволичні, є такі, що мислять зверхньо, а є, що бачать лише свою хату з краю. Скажу більше! У цій залі навіть слухняні й ті не одностаїні, багато хто ховає в собі сумніви, як жабу на грудях.

- Не розумію, ти про що?

- А про то, сільська твоя голова. Дуже мало щирих та відданих партії, на яких вона могла б покластися.

- І що це...

- А це те, що треба зламати гнилого хребта. Бити й вибивати старе, аби з'явилося нове.

- Як там тебе? Іван Єгорич? Так слухай, Єгоричу. От я бачу костюмчик старенький у тебе. Пальтечко діряве. Як воно тобі, не зимно? Нині лютий морозний...

- Тому що я не женусь за матеріальним. Ти от засуджуеш мене, по очах бачу. Таких, як ти, я сотні зустрічав. Але я тобі не збрехав. Я вірю, що ми можемо створити справедливе суспільство!

- А люди ж як? Як бути?

- Слухай, я бачу, що ти чолов'яга не вельми розумний, не вчився, певно, як слід. Ціль потребує жертв, зусиль, старань. От побачиш, ще з десятирок рочків - і все зміниться...

- Та ти...

Федот закипів, стиснув кулаки й дивився на співрозмовника. А той прижмурих очі у дві тонкі щілинки, на блідуватому обличчі мороз намалював легкі рожеві плямки, край носа почервонів, мов ягода влітку. Він чекав. Нехай цей селюк вдарить, випустить свою злобу, проявить своє куркульське нутро. Так навіть краще, усім буде зрозуміло, що це є ворог. Стоїть - величезний, вигодуваний, у доброму кожусі, у новій шапці. Звідки в нього? Так, одноосібник, одразу видно. Не хоче вливатись, бути як всі. Так, нехай б'є, так навіть краще... А Іван Єгорич переживе, не вперше бути битим. Аби був сенс, а потерпіти він готовий. Федот підвів руку, стиснув великий кулак так, що, здавалося, пальці розчавлять власну долоню.

- А-а-а! - рикнув Шевченко, розвернувся і швидко попрямував геть.

Він робив кроки, широко розставляючи ноги, серце його стукало, наче конячі копита клусом. У голові все кружляло, крутилось лютневою хуртовиною. Федот вийшов за двір, обкладаючи себе прокльонами за те, що пішов на ці збори, і

обіцяв же собі – ніколи в житті більше! А в його спину вистрілив погляд сірої та непримітної людини, що стояла на ганку кам'яного будинку. Ця людина дивилась на фігуру, що зменшувалась, трошки хиталась і от-от мала зчезнути за найближчою хатою. Іван Єгорович усією непростою матерією душі усвідомлював, що це не остання їхня зустріч. Скоро він знов побачить цього величезного чолов'ягу, подивиться знов у ці вперті очі, побачить його стиглі кулаки. І вже оця зустріч буде останньою для них обох. Це сильне передчуття зненацька схвилювало комуніста, він помацав у кишені, витяг цигарку, стиснув її тонкими, потрісканими губами. Поліз по сірники, полум'я слухняно спалахнуло, він підніс вогонь до цигарки, і цієї миті яскраве полум'я висвітлило горішню частину пошарпаного сірого пальта, де певної миті можна було роздивитись дві маленьких потьмянілих плями, що мали колір старої засохлої крові.

Федот заспокоївся. Шура казала правду – не швендяй по тих зборах, рано чи пізно отримаєш у лоба. Вона жіночка м'яка, іноді навіть занадто. Пам'ятає, як вперше її побачив, стала як той помідор, по всьому обличчю червоним залилась. Соромилась. Перший він у неї – чоловік, що її пізнав. Та й як це, брати жінку, яку вже хтось використовував? Не по-людськи воно якое. Нехай ці міські що завгодно роблять, хоч у самих трусах ходять, а дівчина має лишатися дівчиною до шлюбу. Уже десятий рік пішов, як Федот привів у свою хату Сашу, а вона як була боязка, так і лишилась. Спокійна за вдачею; ну, буває, хвицнеться, мов неприборкана кобилка, але це раз на рік, а так все з дітьми пораяється. Лише про них і турбота.

Морозний вітер плив по обличчю, студив його. Коли Федот дійшов до власної хати, то трошки охолов. Він заспішив у двір, пройшов до стайні, відвідав, як зазвичай, Жвавого. Кінь стояв, зрідка пирхав, пускав білі хмарки з ніздрів, мов парова машина. Бачив її Федот у кума в сусідньому селі. Парова молотилка.

– Як молотилка ти, Жвавий. Засумував, мабуть? – чоловік погладив тварину по писку, кінь повів очима.

Розуміє, падлюка, пестощі, знає, яке воно – людське тепло! Утім, що є пестощі, як не ознака розуму? Лише розумна істота може відчувати ніжність до іншого. А Жвавий мізкуватий, уловлює його з напівслова, наче в голову влізає, відчуває: злий господар або добрий, розгублений чи задоволений. І зараз чує, що важко Федотові. На душі камінці, на будинку віконниці. Закритий він у задушливому житті, не дає воно йому вдихнути, перепочити.

- Коняка ти! Шкода, слова не можеш сказати. А мені ж погано, так мені прикро...

- Чого це ти з конем розмовляєш?

Від такої раптової фрази Федот здригнувся. Саша зайшла до денника, у руках у неї димів казан із навареною іжею для свині.

- Та я, цей... Розумієш...

- Ага, розумію. Ти, як з жінкою побалакати, то «Помовч! Не бабина справа!», а як із конем – то будь ласочка. Ото вже й поплив, як шмат масла на пательні.

- Шо це ти, Сашо? Не в настрої, га?

- В якому однострої, ба? – забаламутила Сашка.

Тут Федот зненацька пом'якшав. Іншим разом грюкнув би на неї, гупнув кулаком у стіну: мовчи, усе б тобі язиком молоти! А тепер зімлів він, утомився. Не хотілося бурчати, сваритись. Шевченко подивився на дружину: вона так і тримала задимлений казан, з якого валувала біла, кудлата пара. Вигляд жіночки його розвеселив, він підійшов до неї, уперся в казан, ухопив його, поставив на земляну підлогу.

- Ти чого це? – щиро здивувалась вона.

- Того, – посміхнувся Федот.

- Що ти «того», це зрозуміло, – показала зуби жінка.

- Поговори-поговори, дозволяю, – обійняв її чоловік, притискаючись усім тілом.

- Ой, ти диви, як молодий. Молодий, молодий, ти чого такий худий?

- А тому, що я є твій, – несподівано навіть для себе уклав риму Федот.

Він доторкнувся до губ своєї дружини. Вони виявились м'якими і здатливими, її подих був такий гарячий, пахнув хлібом, молоком, прянощами, ледь відчутним ароматом чогось жіночого, таємного, прихованого. Федот потягнув Шуру на невеличку купу сіна, що здималась у кутку, поклав туди жінку та навис, як плуг на полі. Згодом підняв її свитку та тонку білизну й жадібно уп'явся в невеликі наліті груди, стискаючи їх долонями. Саша уважно роздивлялась обличчя чоловіка, який насолоджувався її плоттю, а тоді заплющила очі й поринула кудись дуже глибоко, у зовсім інші світи.

– Знаєш, що я хочу тобі сказати? – Федот вдягався, подекуди дивлячись на дружину, яка приводила себе до ладу.

– Йой, я навіть не можу уявити. Я ж дурна баба, де мені ваші розумні думки осягнути!

– От все тобі баламутити! Тепер не скажу!

– Добре, добре. Кажі вже, нещастя ти мое.

– Я от ішов і зрозумів, що ще ніколи...

– Згадала! Доньки давно пішли на ставок, досі не повернулись.

– Не дала договорити... Як не повернулись?!

– Треба йти. Федюнчику, скажеш іншим разом. Я зовсім забулася, піди подивись, що вони там роблять. Треба їсти давно, а вони ще там!

– Добре, добре. Біжу.

Він накинув кожуха та скочив на двір. Попрямував до низини. Там блискотіла скляна поверхня ставка, що замерз. Діти часто гралися там, ковзались на дерев'яних саморобних санках, що розганялися на крижаній поверхні до швидкості Жвавого. Знизу вже було видно маленькі темні фігурки, які копірсалися, падали, заливалися сміхом, що нагадував маленькі дзвіночки. Такий дзвінок колись подарував йому дід. Де взяв, Федот не питав, малий був та

простий для таких питань. Лише ганяв із ним зранку до пізнього вечора, ховав за пазухою. Іноді залізе на яблуню, сховається серед патлатих гілок, витягне дзвінок та почне легенько водити в різні боки. Тоді кришталевий звук розлітався по зеленому листю, стукався об гілля та опадав, мов стиглі плоди. От і зараз дитячий сміх мимоволі нагадав йому про ті медові часи, коли тато здавався найвищою людиною на землі, а літо тривало так довго, що можна було прожити все життя. Федот примітив своїх доньок здалека, трохи повернув і пішов до правого боку ставка. Ліда возила Зою на санках, падала, а потім розганялась по ковзанці. Ще кілька хвилин, і діти пізнали батька, який погрозово замахав рукою. Дівчата слухняно підійшли до берега, захекані та почервонілі.

- Ви чого це матір не слухаєте! Сказала ж - не довго.

- Таточку, ми от-от збиралися йти.

Старша Ліда поправляла вовняну хустку, закручену на шиї. Біля її рота було видно обмерзлі, білі, як молоко, клапті, що злиплися на тканині сукні. Вона задоволено посміхалася і навіть, здавалось, була рада побачити тата.

- От хитра! Уся в матір. Добре, пішли, пізно вже.

Ліда вхопила довгу мотузку, прив'язану до санок, а молодша потягнула ручку Федотові.

- А ти можеш мене один лише разочок прокотити? Бо я весь час катала Зою, теж хочу.

- Нам треба...

- Ну оди-и-и-ин!

- Я...

- Лише разочок! Я буду слухняною, обіцяю.

Шевченко подивився на Ліду. Вона підвела на нього свої великі зелені очі, що дивилися з-під хустки, мов два недозрілих яблука.

– Добре. Тільки один раз – і годі тобі!

– А-а-а! Да-а-а!

Донька застрибала від радості. А Федот лишив молодшу Зою на березі і, повільно пересуваючись, пішов на кригу. Він посадив Ліду, наказав триматися міцно, а тоді зробив кілька кроків, розігнався, штовхнув її і тої ж миті сам гепнувся на вилизану до блиску замерзлу воду. Санки різко рвонули уперед, вона задзенькотіла дзвоником, зареготала, холодний вітер спрямував їй в обличчя, розтікаючись по шкірі колючим повітрям. Федот підвівся, тримаючись на ліктях, посміхнувся. Донька весело реготала, а санки, які розвинули значну швидкість, повернули ліворуч. Від'їхали в бік від дітей, що гралися. Зненацька регіт припинився і візочок зник. Тої ж миті пролунав пронизливий крик, а за секунду – ще один. Як виявилось, санки заїхали на самий бік, де місцеві рибалки проламали кригу та ловили рибу.

Федотове серце провалилось під крижаний шар разом із донькою. Він підвівся на ноги, побіг до неї, але одразу послизнувся й упав. Крик пролунав знову. Його донька захлиналася, зрідка з'являлась із води, устигала руками схопити крижаний край і знову падала в синю холодну рідину. Шевченко розвернувся, поповз назад, вирішив оминати ставок берегом. Крик доньки линув по крижаній поверхні, подекуди стихаючи. Федот добрався до землі, шпортаючись та падаючи, побіг у бік, краєм ока лише встиг зачепити перелякані очі Зої, яка голосно, пронизливо ридала. На іншій боці ставка їй вторував крик Ліди. У цей час батько невлад біг, ноги провалювались по коліна в сніг, на глибину, а згодом він вистрибував і мчав, мчав уперед. Ось вже близько й він може бачити, як дівчачі руки підвелися з води, викинувши нагору уламки чвирків, які, мов скло, розлетілись у повітрі й упали на кригу. Ось уже можна ступити на холодне дзеркало. Знову крик. І все затихло. Краплі повільно, немов втративши прискорення, спадали на білий, скаламучений сніг, що лежав тонким шаром на крижаній шкарлупі. Вода в широкій ополонці, збентежена дитиною, билася об гострі береги, хвилюючись, мов при штормі. Ліда більш не виринала. Федот ступив на кригу й побіг так швидко, як тільки міг. Водночас він на ходу зняв кожуха, трошки загальмував біля ополонки й упав, як камінь, у воду. Дітлахи біля іншого боку завмерли, застигли в даліні, як темні грудочки на світлій, блискучій поверхні ставка. І лише голосний плач Зої розносився по слизькій рівній гладині. Голова Федота показалася з води, він хапнув повітря і знов пірнув. Певної миті все остаточно стихло. Така відсутність звуку ймовірна лише тоді, коли не лишилось нікого, здатного дихати. Немов би всі гуркоти після голосної

бурі траурно щезли, і більш нема кому було відтворювати звуки, та й ні до чого. Так відбувалося саме мить – достатню, аби поєднати життя зі смертю. Якщо ж сказати точніше, то й узагалі не було цього кордону між буттям і небуттям. Брижі на воді хитались, прикриті зім'ятою дрібною хвилею, але ніхто більше не показувався з води. Ніхто більше не виринав.

І коли зимова синь ставка ще злегка коливалася, ворущачись із боку в бік, посередині відбувся вибух – сотні крапель вирвалися з води, сплеском розлетілись по всьому діаметру водойми, гучно й галасливо відлунали вибуховою хвилею. Федот підняв руки й з міцним хлюпом кинув на кригу тіло Ліди. Тоді ж, ковзаючи, вибрався на берег і почав тиснути на груди дівчинки, потім підвів її підборіддя, закинув назад, затулив дитині носа й зробив два міцних видихи в рот. Дихання не відновилося. Федот повторив усе з початку і тричі видихнув у розтулений дитячий ротик.

– Ні-і-і-і! – стогнав він, трусив невеличке тільце, підіймав його й нависав хитаючись. Потім ще раз надавив на груди і спробував удихнути в дівчинку життя.

– Тільки не та-а-к... Ні-і-і... – захрипів Федот, ковтаючи слова.

Ще раз смикнув тіло, голову, видихнув.

– Ліда-а-а, не лиша-а-й!.. Отямся-а-а, блага-а-ю-у-у, – заскрипів його голос.

На збіднілому маленькому обличчі не видно ані руху.

– А-а-а, – надавив, видохнув.

Вода розтікалася з мокрого одягу дитини й майже одразу замерзала на холоді. Ще ривок, дихання в морозні губи. Дівчинка розкинула ручки, поруч сидів батько – ридав, стогнав, кричав. Здавалося, що минули роки, Федотове волосся встигло посивіти, побіліти в тон снігу та криги. Але пройшло лише десять секунд, якихось десять коливань часу, туди-сюди. Так мало, що хіба варто їх рахувати? Напевно, не варто б було, але Шевченко видихнув із неймовірною напругою в мертво-холодні вуста, набравши все, що було в його грудях – біль, гіркоту, відчай. А тоді відкинув голову. Нічого не відбувалося. Усе скінчилось. Мертва тиша. Світло зблідло.

І тут Ліда закашляла. Вода виплеснулася з її рота, груди затряслися. Вона важко задихала, випльовуючи рідину, хекаючи та харкаючи. Зворушений Федот тремтів, не міг зсунутись із місця, а тоді підвів доньку й притягнув до себе. Дівчинка очманіло роздивлялась навсібіч, її очі були каламутними, вона не розуміла, що відбувається. Зображення розпливалося, розмазувалось. Єдине, що пульсувало в голові Ліди, – поруч батько. Вона чула його подих: гучний, теплий, рідний. Він тримався за її руку, та ще й так міцно, що, здавалося, якщо стисне долоньку сильніше, зламає її. Це тривало й тривало. Федот нахилився над донькою. Його солоні сльози падали на миле бліде обличчя дівчинки, розтікаючись по її шкірі, змішуючись із прісною водою, а далі стікали на кригу. Там, де вони торкалися криги, лишалися розталі ямки, мов шрами. Батько й донька сиділи й сиділи. Нікого не було в цілому світі. Ніхто не міг підійти та роз'єднати їх. Неначе усвідомлюючи це, Ліда легесенько, майже непомітно стулила холодні тонкі бліді пальчики й стиснула гарячу руку свого тата.

Розділ 3

Увечері Саша відпоювала травами дивом урятовану доньку, що розпласталася на ліжечку й горіла. У дівчинки піднялась температура, Ліда лежала, мов ганчірочка. Молодша Зоя розташувалася поруч, на підлозі, підклала стареньку свиточку, гладила сестру по оголеному ліктію. Федот понуро сидів за столом, ковтаючи час від часу чарку доброго спотикачу, який жінка гнала потайки, подекуди додаючи аніс, як навчала її мати – для чоловічої пристрасті. Чоловік пив гірку, проте це не приносило йому полегшення. Шевченко подивився на великий скляний слоїк, з якого вже випив два келішки; продовжувати йому не хотілось.

– Сашко, розумієш, я власноруч мало не загубив дитину. Який із мене після цього батько? – водив рукою по своїх коротких чорних кучерях, що кільчилились, як у ягняти.

– Годі катувати себе, відлежиться твоя донька, – намагалася вгамувати Федота дружина, удаючи, ніби сама спокійна.

Саша брехала. Вона не знаходила собі місця відтоді, як побачила чоловіка, що увірвався до хати з дитиною на руках, мокрий та захеканий. Олександра лише

неймовірним зусиллям волі не знепритомніла. Руки затрусилися, голову наповнив туман, серце скам'яніло. Федот поклав дівчинку, а сам скинув мокрий одяг, перевдягнувся, побіг за Зоєю та кожухом на ставок. Ліда лежала в ліжку, з неї на підлогу стікали струмочки води, тіло парувало. Саша роздягнула дівчинку, почала втирати запашну настоянку на травах у дитячу шкіру, аби розігріти покриту дрібними брижами тонку замерзлу плоть. Згодом замотала трьома пуховими ковдрами і стояла над донькою, немов тінь. Пізно ввечері дівчинку почала трусити лихоманка, мов у судомному нападі. Зоя перелякано дивилася на сестру, а згодом на матір, що намагалася допомогти Лідочці. Федот сидів за столом, зрідка стукаючи себе по макітрі, і пошепки ляяв власне нехлюйство. Саша намагалася його заспокоїти, проте дівчинці ставало дедалі гірше. Не було слів, батьки наче оніміли. Федот похмуро дивився навкруги, погляд спотикався, трохи підводився і падав навznak.

Він зрідка вставав, важко ходив, а тоді сідав на лаву біля столу. Погляд його падав на красний кут – там колись висіла велика ікона. Мідь по краях окислилась, пішла пігментними тьмяними плямами, неначе стала рябою. На тій іконі було зображено тонколицього Христа. Права частина втратила колір, побіліла, натомість ліва добре збереглася: насичені бежеві з позолотою фарби, чорне волосся, сторожкі очі, що дивилися відверто, нічого не приховуючи. Але тепер на тому місці світлів порожній квадрат – ікону зняв Петро, що взявся боротись із релігією. Він довго проводив із Федотом бесіди, бо той пручався й не давав зняти образ. Але брат наполягав, адже вони викликають підозру в комуністів, якщо ж Федот ні за що не бажає викидати ікону, то нехай віднесе її на горище та сховає як слід. Одного разу до хати припхалися «двадцятип'ятитисячники» із якимось поважним похмурим товаришем у шкіряному пальті, що зосереджено роздивлявся, зазирає в кожну щілину, ледь не обнюхуючи. Потім показав на ікону: чого це, мовляв, ви тримаєте цей мотлох в оселі? Наука довела, що Бога немає, і попи лише дурять людей. Федот буркотів собі під носа, що не товариш буде йому вказівки давати в його домі, але, як товариші пішли, вирішив все ж таки оберегтися – відніс ікону на горище, закутав образ у мішковинну тканину та притрусив сіном, що затуляло щілини.

Але тепер господар дивився на порожнє місце в красному кутку й не знаходив спокою. Бувало, стане на душі важко – Федот перехреститься, поправить лампадку та вдивляється в уважні Христові очі. Які вони неземні... Лише Йому він міг говорити про свої слабкості, про печалі. Адже Він не видасть нікому таємниці: що Шевченко козакує, а насправді слабкий. Огризається, але покірний. Повний сил, але втомився. І ось так сповідається Федот іконі, розкаже про життєву метушню і про тее темне, що, мов вузол, здавлює його. Тоді стає легше: не один

він на світі, не один!

А тепер Федот дивився в порожню геометрію кута і йому так кортіло знову повісити цю дошку, схилитися біля неї, промовити болісні слова, що пекли йому душу. Але де там, хіба може Божа велич бути відображеною лише в самій іконі, хіба не злітає Він, наче птах над полем, над всією Землею? І який Господь насправді? Шевченко не міг осягнути цього, але йому так кортіло бачити ці стомлені, направлені в самісіньке нутро очі іконописного образу, які б подивилися на нього, мов прикували Федота. Та не було навіть ікони, і стогнав він, як поранений, проклинав себе, і все марно.

Тут двері відчинились – зайшов Петро. Він щойно повернувся зі зборів, які затягнулися після засідання партійного осередка, хотів було поговорити з братом, а тут така картина: племінниця лежить, горить заживо, а брат зі скляними очима дивиться в порожній кут. Ідіотом Петро не був – скумекав, у чому справа:

– Потрібно йти до голови, щоб він звернувся в район, нехай лікаря пришлють, – насупився Петро.

– Куди? До цього п'янички я ні ногою! – гаркнув Федот.

– Та облиш ти, їй-богу, як дитина мала, – обурився брат.

– Мала чи велика, тобі кажу, щоб я попросив його – та не буде такого! – відрізав Шевченко.

– Ти все зі мною сперечаєшся!.. Упертий баран, – відповів Петро.

– Федюнчику, послухай братика, – звернула до чоловіка заплакане обличчя Саша.

– І ти туди ж... – скипів Федот.

– Радянська влада тобі не ворог, чого ти так розлютився, – умовляв Петро.

– Слухай, ти мені товчеш одне й те саме. Раз бажає пограбувати мене – ворог, – відрізав Федот.

– Ти бреш, а не забріхуйся. Просто багато чого є гнилого, то потрібно його відрізати, – спробував йому опонувати брат.

– Та пішов... – почав був Федот.

– Мовчи! Я кажу, мовчи! Бачиш, їй зле, а ви знову за ворожнечу. Потім будете сваритись. Треба вирішувати щось, – із пристрасстю мовила Саша.

Трійця замовкла. Петро всівся на табурет біля пічки, Федот щось стиха муркотів, а жінка відпоювала доньку гарячим калиновим чаєм. Тут Ліда ледь застогнала, мабуть, зовсім було зле; вона повернулася у бік батька й подивилася на його сумне, постаріле обличчя. Менш за все в житті Шевченкові хотілося йти вклонятися голові. Так склалося, що Федот усе робив самотужки, а якщо й наймав помічників на жнива, то лише за гроші. Нікого не просив, ні за ким не бігав. «Я сам кому тре подам», – часто-густо казав він, якщо йшлося про прохання. Брат докоряв йому: гордий, опирається всьому новому. Та не лише в цьому була справа. «Кожен повинен відповідати за себе», – гримів Федот. Не звик він скаржитися, нарікати на когось. Може, тому й було в нього стільки недругів. Саша подекуди приляже поруч із чоловіком, гладить його кучері, намагається дати розуму, умовляє пом'якшати, не такий спротив чинити радянській владі, посидіти мовчки. Але де там! На своєму стоїть, бунтує. Однак нині донька подивилася на нього, а тоді заплющила очі, зблідла, неначе борошно. Ясно було, що їй дедалі гірше. Шевченко подивився на дитину, перевів погляд на брата, а потім глибоко й приречено зітхнув.

Через годину Федот їхав на санках разом із Петром до району. Брат умовив голову, той написав до знайомого медика листа, з яким вони прямували до найближчого шпиталю. Лікаря треба було привезти в село, а шлях неблизький, та й ніч розлилася, мов чорнило, умочивши в нього дерева, поле й горби. Жвавий повільно шоргав промерзлим снігом. Дорога, мов торочка, заплуталась, викручувалась, підводилась на пагорб і тонула в темній, холодній низині. Петро примостився напівлежачи подалі від Федота й зиркав на дорогу, а тоді на брата.

– А пам'ятаєш, як ми тут баштан у Миколи Федоровича обнесли? – раптом озвався Петро.

- А, так, - сухо відповів Федот.

- Він ще тоді помітив нас, на коня скочив, пам'ятаю, коняка був брунатний, мов та глина... І як нас пожене!

- Ну, діло молоде, дурне.

- Ми залетіли в кущі, кудлаті, густі. Ти зовсім маленький був, мало не плакав. Я тебе притиснув до себе й кажу: «Тебе ображати не дам, братику!».

- Та пам'ятаю, ще ж пам'ять не відбило!

- Грізно ти говориш, Федоте.

- Як уже є. Просто малий був, тіні власної боявся.

- Знаєш, я ж тоді наляканий був не менш за тебе... Бачиш, як це, коли тебе жах з'ідає до коріння? Рухатися не можеш, так тяжко, неначе зворушишся - та й помреш...

- Дивні ти розмови ведеш, Петре.

- Можливо, і дивні. Але що з нами сталося?

- Що, що? Подуріли всі в цьому світі, соромно на цих людисьок дивитись.

- Це ти дарма, Федьку. Я от тобі скажу, не можна мислити в подвійний спосіб при цій владі. Я давно зрозумів, що вижити можемо, лише як будемо з ними.

- Ти себе обманюєш, Петрику.

- Як? Себе обманюю? Ні, це ти за впертістю своєю не помічаєш, як усе змінилося. Навіть із минулого року все інакше стало.

- Що саме?

- То, що влада радянська змінилася. Пожорсткішала, і далі гірше буде, запам'ятай мої слова!

- То й що? У колгосп я ані ногою. Себе й родину образити не дам. А там диви, урожай буде добрий, не пропадемо.

- Ти не читаєш газет, Федьку. Насувається велика біда, Сталін так побажав.

- І що там пишуть? Вершники судного дня вже скачуть?

- Розкуркулювати багацько будуть, усіх поспіль. Нині на зборах так і казали, зачитували, як у Партії вирішили знищити «кулаків» як клас.

- А нехай спробують! Народ у нас норавливий, задурно не дасться.

- Ні, Федьку. Ти не чуєш, як на бідняцьких комітетах вони кажуть, що так, мовляв, і треба тим одноосібникам, нехай у них усе забирають.

- Я давно хотів тебе спитати, Петрику. Якого біса ти ходиш на ті збори? Навіщо воно тобі?

- Та такого, макітра твоя велика. За цим – майбутнє. Мине кілька років, і партія все змінить, треба триматися за них, підмахувати, бути в їхньому колі. Так тільки й можна вижити.

- Ех, не по тій стежці ти пішов, не по тій...

- Час покаже, брате, хто по якій пішов.

Петро багатозначно промовив це й закутався; мороз ударив неслабий, сніг хрумкав під копитами Жвавого. Степ, укритий сніжною ковдрою, блищав у блакитному сяйві лютневого місяця. Вони їхали в бік райцентру. Федот нукав коня, поки попереду не з'явилися маленькі крапочки міських вогнів, які відблискували червоно-жовтими, шафрановими відтінками на смолистому тлі. Він розбудив Петра, і санки легко покотилися з пагорба.

У прийомному покої лікарні їх зустріла дебели стара медсестра, яка поклала листа на стіл, занурила папірець у жовтаве світло лампи, а тоді довго вивчала кручене писання голови.

– Олександр Семенович буде завтра, нині пізно вже.

– Матусь, нам конче треба. Доня моя горить, щоб не померла, – попросив Федот.

– Я розумію, але що я можу вдіяти? – упиралась медсестра.

– Матусю, ну допоможи нам, віддячу, у боргу не залишусь! – благав Шевченко.

Більш за все медсестрі кортіло випхати двох селюків у широких кожухах, але вони тупотіли й тупотіли на місці. Грудки снігу з їхнього взуття вже підтопилися й утворили калюжу. Час ішов. Федот слізно благав, обіцяв привезти м'яса та сала. Медсестра нерішуче пхекала, роздивлялася зайд, та згодом махнула рукою, написала на зворотньому боці листа адресу лікаря, до того ж розповіла, як дістатися.

Брати вийшли з лікарні, дісталися санок та поїхали нічним містечком. Сипнув сніг. Липкі клапті падали густим простирадлом, злітали десь згори ватними шматками і падали, падали на будівлі, дерева, двох мандрівників. Вони їхали темним провулком. Зрідка невисокий, похилений ліхтар із жевріючим бурштиновим оком освітлював нерівним колом укриту снігом площину. Самотній перехожий промайнув привидом між заметів і щез за поворотом. Чоловіки довго блукали, поки не виїхали на необхідний проспект. Ось і вказана адреса. Триповерховий цегляний будинок. Вузькі дерев'яні двері з майстерно вирізаними візерунками. Вони просунулись, опинившись усередині темного під'їзду, і, повільно роблячи крок за кроком, піднялися на другий поверх. Брати опинилися біля брунатних дверей. Дещо мутне світло лампочки падало на сходи й надавало золотистого блиску всьому, що потрапляло під його потік. Федот довго звірявся з папірцем, тихо ворухив губами, водив великими пальцями по рядках.

– Тут, як не помилився, – сказав він, а Петро кивнув підтверджуючи.

Федот постукав у двері – і лункий, мов набат, звук затопив триповерхове приміщення. Довго згасаючи, розкотистий звук метався то нагору, то вниз. Ніхто не відчиняв. Шевченко стукнув ще раз, деревинки завібрували й озвалися

болісним гудінням. Цього разу за дверима зашурхотіли, замок клацнув, і на порозі постав заспаний чоловік у темно-бордовому халаті, вирячивши очі на непроханих гостей.

- Що сталося, ви до кого? – звернувся він до відвідувачів.

- Олександр Семеновичу, дорогенький! До тебе, рідненький. Рятуй нас, нещасних! – заgrimів Федот і простягнув листа від голови.

Лікар, чоловік зовні років до шістдесяти, статурний – серйозне, витончене обличчя викривало в ньому старорежимного інтелігента, що отримав освіту ще до революції. Шляхетні круглі окуляри на невеличкому носі, тонкі вуста, м'яке підборіддя – увесь набір представника загиблого старого царського світу.

- Даруйте, як то я поїду? Маю практику в лікарні, чергування, – сказав медик.

- Це всьо зрозуміло. Ми тебе відвеземо й привеземо. Я віддячу, нічого не пожалію. Спаси дитинку, дівчинка гарнюня, мов той янгол, нічим не спаплюжена. Допоможи зберегти душу безвинну! – заблагав Федот.

- Але ж, як то... Я, між іншим, уже не юнак... – спробував лікар донести свою нову думку.

- Згорить моя доня, їй-богу, згорить. Не відмовляй мені, не роби з мене вбивцю, – ще дужче запросив Федот.

Лікар барився, оглядав незнайомців, а тоді сказав: «Хвилиночку!» і зник за дверима. Петро весь час стояв мовчки, але тепер хитнув головою на двері.

- Який! Пан-господин. Одразу видно – з «колишніх».

- Весь час ти міряеш людей мірами своїми дурними, – відбив Федот.

- Ой, годі тобі! Хіба сам не бачиш, що вуйко старорежимний. Він – минуле, – відповів брат.

– Ти диви, який розумний став. Не бачить тебе батько, не дожив до цього часу. Ото надавав би тобі копняків, – проскрипів Федот.

– Це кому б він ще надавав, – пробуркотів Петро й замовк.

Двері не відчинялись, ніхто не бажав облишати квартирне приміщення. Вони стояли посеред жовтуватого світла – двоє чоловіків, дебелі від кожухів, – тримаючи в руках величезні свої рукавиці, мов пташині тушки. Шевченко нудив світом, він марив розколотити двері, удертися всередину, витягнути лікаря й силоміць відвезти до села. Він ледь стримувався, аби не лупнути по деревинці, тому відійшов трошки далі й став кількома сходинками вище. Там перед ним відкрився вид на наступний поверх. Доглянуті, добре збиті двері, тонке гравірування свідчили, що їх робив майстер, який мріяв залишити по собі слід. Нехай крихітний, небагато кому помітний, але свій, особистий, персональний. На якусь мить Федот задивився, замилювався роботою ремісника.

– Отаке має бути життя, неодноманітне, – пошепки сказав він.

Тут брунатна ляда відкрилась і звідти виплив лікар, одягнений у важку шубу з кудлатим сиво-світлим хутром; у руках він тримав стару медичну валізку, а лікареву голову прикрашала хутряна кучма. Федот розтулив був рота, але лікар махнув рукою, і всі поспіхом побігли вниз, до санок.

Їхали мовчки. Вирішили, що Петро повезе лікаря назад, тому він улаштувався на рамі, укритій соломою, сперся на бокові відводи й куняв. Олександр Семенович сидів поруч із Федотом, що вправно керував конем, оминаючи глибокі западини та ями, вибиті в снігу на обозній дорозі. Шлях їхній лежав через невеличкий гай: Шевченко вирішив скоротити подорож, повернувши в кістляве криволісся. Вони їхали по ледь збитій стежці. Жвавий незадоволено хмикав, ялинкові покоцані гілки лупали його по худих боках, коли він щільно продирався поміж дерев. Стежка йшла до самого серця лісової темряви, яка гуснула, мов в'язка чорна смола, і дедалі темнішала. Федот удивлявся в непроникну темряву, намагаючись роздивитись просвіти між кущами, зграєю високих дубів та ясенів, стрункими соснами. Але крилаті кущі не пропускали погляд, що плутався в гіллі. Вони їхали в нічній мряці, і лише зрідка блакитнуватий, слабкий розчин місячного саява протікав по шерехатих стовбурах та утворював калюжі, розлиті по галявинах.

- Ти, певно, не часто вночі швендяєш, - звернувся Федот до свого пасажира.

- Так, ви праві. Але було й швендяв, років зо десять тому, дванадцять, - відповів той.

- Ага, у революцію. Переховувалися від когось, або наздоганяли? - спитав Шевченко лікаря.

- Це, ви знаєте, давно вже було. Уже й пам'ять не та, не пригадаю, - промовив Олександр Семенович.

- Угу, не пригадаєш. І таке бува, - всміхнувся Федот.

Вони помовчали. Кінь продирався стежками, уперто йшов уздовж вітровалу.

- А мою жінку теж Сашкою кличуть. Отакий збіг, - оповістив чоловік.

- Ваша правда, украй рідкісне ім'я, - погодився лікар і злегка посміхнувся.

- Так от, стою я, було, коло хати, а вона йде з відрами повними, до криниці ходила... - Федот не встиг доказати свою історію. Жвавий зненацька рипнувся й побіг швидше. Він прискорив хід своїми старезними ногами, а це могло відбутися лише в одному випадку - кінь відчув небезпеку. Довго гадати не довелося: удалині стало чути завивання, а згодом, уже значно ближче, ще, і трохи пізніше знову.

- Вовки! Згряя! - заволав Федот, та так голосно, що Петро прокинувся, а лікар підвівся й ледь не впав із санок.

- Либонь пронесе. Боже спаси й убережи, - пробубонів Шевченко й почав нишпорити по соломі біля переднього щитка - там він сховав сокиру.

Санки пішли хутчіше, зимовий вітер зашкрябав у вухах, мов шепіт. Здавалося, кожна тінь у лісі зворушилася, задрижала, затріпотіла. І тут повз них промайнув сірий привид. Згодом обіч - ще один. І ще.

- Заганяють! - так само голосно сповістив Федот.

Стало моторошно, неначе сам жах матеріалізувався й тепер гнався за ними, протягуючи свої страшні, потворні лапи, бажаючи доторкнутися до живого людського м'яса. Нема нічого більш звичайного і разом з цим більш страшного за тваринний переляк! Тоді людина перетворюється на чудовисько, готова до найнеможливіших учинків. Межа, яка відокремлює готовність від утілення, щезає миттєво, за одну секунду, за якою починаються кошмарні події – або не починаються, якщо людина переборола свій страх і залишилася людиною. Потім ще довго вона буде пригадувати розмазані деталі свого страху. Але страх не є гріхом, це дар Божий, ним рятуємося, а не хоробрістю.

Ось і тепер трійця в лісі відчайдушно вдивлялась у темні лісові силуети. Небезпека могла прийти з будь-якого боку. Смерть не має контурів, так само як і життя легко втрачає свою плоть. Ліворуч пролунав гучний тріск, дошкульний, мов удар батога. Лікар підвівся, аби роздивитися, тої ж миті Жвавий узяв праворуч, Олександр Семенович незграбно змахнув руками, а тоді повалився в біляву снігову вату.

– А-а-а! – заволав лікар, і його галас майже миттєво вщух – санки неслись уперед. Лише тьмянний силует доктора, що вовтузився в снігу, лишився в лісовій хащі.

Федот смикнув віжки на себе, але Жвавий відмовлявся слухатися. Він відчував вовчий дух і тепер панічно намагався сховатися в безпечне місце, тікаючи світ за очі.

– Тримай віжки! – Федот гукнув Петрові, а сам ухопив сокиру й стрибнув із санок.

Сторчака пролетів навскоси, учасно вперся руками, зупинився біля товстого, як кабанячий тулуб, стовбура. Завивання підозріло стихло.

– Недобре це, ой недобре – зашипів Федот та побіг назад, на місце, де впав лікар.

Товстий одяг заважав бігти, Шевченко шпортався, захекався. Правою рукою він незграбно тримав сокиру, перестрибував ямки, іноді провалюючись по самі коліна. Він пересувався товстим сніговим простирадлом і вже бачив попереду темний контур. Федот заспішив, спробував прискоритись. Несподівано він впав, розтягнувся, але одразу ж підібрався, устав і побачив, як щось чорно-сіре

кинулося на фігуру неподалік.

– Ол...кса...др Сем...н...ч, – прохрипів він та метнувся до лікаря.

Звідти вже лунав злий дикий рик. Кілька вовків обступили людину, один, особливо нахабний, кидався, але лікар поки що відбивався палицею. Здалека видно було, як кожен новий напад робив його слабшим. Вовки відчували легку здобич і не здавалися. Одній миті величезний, сірий, як сталь, самець кинувся на чоловіка, і той інстинктивно викинув руку вперед. Вовк учепився в шубу, прокусив її й повалив у сніг свою здобич. Тоді почав підбиратися до плеча, аби вхопити за горло й прокусити тонку та тендітну плоть шиї. Той ж миті ще один вовк учепився в лікареву праву ногу, але той важким ударом лівої збив звіра з гомілки. Лікар закричав, буквально завив, мов скалічений пес. Великий самець ухопився вище передпліччя й пробирався до голови. Вовчий писок ткнувся в шубу й трохи розвернувся; можна було роздивитися в темних очах ледь помітне диявольське сяйво, блиск дикої оскаженілої тварини. Щільне хутро вкривало кремезне звіряче тіло, але здавалося, що було видно, як кожен посмик зворушував десятки м'язів, що хвилями прокочувалися під сталеною шкурою. У ніс вдарив сморід: запах, що відрізнявся від собачого, щось первісне, густе, але насправду відчутне лише зблизка.

Олександр Семенович подумав, що ось і кінець. На долю секунди перед ним промайнула розкрита паща, звідти потягнуло вже нестерпним смородом, немов пекло розвернулося перед ним. Жовті ікла блимнули, а потім зійшлися на плечі.

Тут у вовчу голову ввійшла сокира. Федот устиг, він рубонув самця. Вовчина повалився й придавив собою лікаря. У повітрі миттєво постав кривавий запах. Збуджені звірі обступили двох чоловіків. Шевченко спробував витягти сокиру, але та ще глибше увійшла в череп. Треба було притримати мертве тіло ногою й смикнути колун, витягти. Але нічого не вдавалося. Зліва заходив ще один вовк. Прямо приготувався стрибнути інший звір. Вовки гарчали, кидались, клацали зубами. Від цього звуку зводило нерви, кожен шварк щелепи показував, що ось ще на сантиметр вовчисько ближчий до своєї здобичі. Майже невловимо, у широкому стрибку великий вовк кинувся на Федота. Це стало знаком. Інша тварина вчепилась у край шуби, ліворуч посвистом позначив себе ще чийсь стрибок. Ще мить – і звірі кинулись до людей.

На третю ж мить від початку нападу в морозному повітрі пролунало два постріли поспіль. Ліс відгукнувся луною, далеко за ширмою чагарнику два постріли

повторились, згодом згасли, залякли. Тиша, що насунулась згодом, здавалась неприродною, штучною, декоративною. Не було більш ніяких рухів та шорханья. Проте крізь синю імлу можна було роздивитись мертві тіла, що лишилися лежати біля тонкого дерева.

Розділ 4

Петро підійшов до брата та лікаря. Той лежав горілиць на снігу, а величезний сірий звір спочивав на ньому, поклавши голову на груди. Тонка покручена цівка витікала з-під леза сокири, яка немов уросла в череп тварини. Поруч стояв Федот, біля його ніг розстелилася навznak ще одна туша вовка. У грудині було видно криваву пляму, що розтеклася вишневою рідиною по димчастій шкірі.

– Живі? Усі? Як там дохтур? – спитав Петро.

У руках він тримав револьвер. Петро підійшов до лікаря; той лежав ані руш, немов заляк.

– Звідки зброя? З яких пір ти це носиш при собі? – спитав Федот брата.

– Тю, дивина! Часи ж бо непрості, – спробував відбрехатися Петро.

Федот підозріло подивився на нього, але поки що допити були не на часі. Він ухопив звіра за задні лапи й стягнув з Олександра Семеновича. Той не рухався, здавалося, що він заснув.

– Що за дурня? – пробуркотів Шевченко й підставив долоню до рота лежачого – теплий струм повітря доторкнувся до шкіри, попестивши її в легкому видиху.

За кілька хвилин лікар отямився. Він трохи підвівся – кров, що розлилася на манній каші снігу малиновим сиропом, усмокталася плямами-клаптиками. Тіло вовка валялося, мов скинута шуба. Брати вже підігнали санки, аби продовжити подорож. Лікар намагався підвестися, і раптом сильний біль різонув його гомілку – там відкрилася рвана рана, з потрощених штанів випадав шмат червоного м'яса, відкриваючи покручені калинові шари м'язів.

Брати допомогли Олександрові Семеновичу всістися на санки. Лікар злегка стогнав, Федот кречав, Петро стиснув уста. А на сході, там, де закінчувався ліс, темно-синій небокрай наливався світлом і посилав надію. Густина нічних барв стерлася, злиняла; далеко попереду визрівав світанок. До нього й поїхали мандрівники. Шевченко нукав коня, а той, гучно пирхаючи, був тільки радий забратися з цього проклятого місця. Вони їхали полем, а попереду від них на хвилястій стрічці небокраю набрякало сонце. Воно світило рожевим згори і, мов серпанок, висіло над землею. А нижче цей серпанок перетворювався на перестиглий червоногарячий м'якуш, що фарбував далину в червлену водянисту барву. Білий сніг знов почервонів, на нього впали скісні промені нового дня.

Коли вони нарешті дісталися Шевченкової хати, донька Ліда не спала. Лихоманка посилилася, дівчинка часом западала в дрімоту, а потім її знову трусало. Саша поралася біля ліжка. Вона так утомилась, що буквально не трималася на ногах. Двері з шумом відчинилися, до кімнати ввійшли Федот, дівер та кульгавий чоловік у порваній шубі та з закривавленою ногою. Федот ішов першим, його кроляча шапка трошки сповзла набік, а на щоці ряснів глибокий, рівний розтин.

– Божечку, що ж ви так довго? – сплеснула руками Саша, а потім уважно подивилась на чоловіка, що саме роздягався. – А на обличчі що?

– Що, що... – забуркотів Федот. – Вовки, стрілянина, трупи. На загал, нічого надзвичайного.

– Як? Чиі? Де? – від несподіванки Саша аж присіла на лаву.

– Нісенітниці верзеш, бабо. Нагрій води, треба рани промити й дитині допомогти. – Чоловік виглядав злим і розводити з нею балачки, вочевидь, не збирався.

Саша знала манеру свого подружжя, його грубий, із надсадою голос привів її до тями. Вона підвелась і кинулася до дерев'яної діжки біля пічки, почала набирати воду, а лікар тим часом намагався закотити зіпсовані брюки.

За півгодини підлатаний медик уже оглядав дівчинку, послуховавши спочатку її дихання. Згодом потягнувся до валізки, витяг звідти невеличку прозору пляшечку, в якій білів, мов сніг, порошок. На пляшечці було видно напис

латиною.

- Що це за зілля, дядьку? – спитав Федот, сторожко розглядаючи пляшечку.

- Ліки. Аспірин, з-за кордону привезений, – відповів лікар і, відміривши дозу, змусив дитину проковтнути й запити водою.

Ліда скривилась, немов з'їла кисле яблуко.

- Справи кепські, сильне запалення. Щоб на легені не перекинулось, – заклопотано промовив Олександр Семенович.

- Робіть, дядьку, що зможете. Розраховую вповні. Аби тільки дівчинка жива була, – насупився Федот.

Лікар хотів був сказати, що в нього таких хворих – море, але згадав про сокиру й вищир вовчого писка й нічого не відповів. Лише почав копирсатися у валізці та діставати невідомі колбочки й коробочки. Згодом він роз'яснив, як треба пацієнтці приймати ліки, наказав розтирати спиртовим та трав'яним настоем груди, класти теплі компреси.

- Усе налагодиться, не переймайтеся, – обнадійливо сказав Олександр Семенович і почав одягатися.

Тієї ж миті Федот засунув йому в кишеню кілька купюр, а Петро заходився збиратися – було конче треба відвести лікаря назад у район. Тільки-но вони щезли за дверима, Шевченко підійшов до доньки. Та все ще лежала крижем, Саша іноді підходила до неї й мацала лоба, а тоді важко хитала головою.

- Відпочинь, мати. Я посиджу трохи. – Федот доторкнувся до плеча дружини, а вона подивилася на нього змученим поглядом.

- Я ще можу, ти, мабуть, побільше втомився, – відповіла вона.

- Ні, посиджу, піди покуняй, – не вгамовувався чоловік.

Сперечатися з ним було марно, тому Саша підвелася, притримуючи край світлої сукні, пішла, лягла в ліжку і майже миттєво заснула. Федот сидів біля доньки, іноді трохи нахилився, затримувався на кілька хвилин, а згодом знов випростувався. Однієї миті він застиг, доторкнувся до маленьких долоньок дівчинки, притримуючи їх, немов усе тягнув її з ополонки. Чолов'яга сидів біля своєї дитини та іноді ворушив губами. Так низько й прозоро, що цей шелест не можна було розпізнати навіть на відстані трьох ліктів. Його слова здавалися глухуватим, прямим степовим вітром, що посвистує посеред поля пшениці. Кожна фраза, яку він шепотів із придихом, пурхала понад Лідою, загортала її у серпанок слів. Батько говорив і говорив. До дівчинки долітав жалісний зойк пораненої, змученої людини. Шевченко заголосив. Величезним замусоленим кулаком із темними візерунками мозолів та брудом, що в'івся попід нігті, він водив по обличчю, розтираючи величезні чоловічі сльози. Батько шепотів слова, притулившись до волосся своєї доньки – слова, які могла почути лише вона.

Потім зовсім знесилений Федот опустил голову, підпер її рукою й провалився в туманну та німу порожнечу. Невідомо скільки в хаті висіла тиша, як раптом вхідні двері з різким хрускотом відчинились і всередину увійшло одразу кілька людей. Шевченко зірвався на ноги, приголомшений таким несподіваним уторгненням. Перед ним стояли здебільшого незнайомі люди. Декілька з них були вбрані в зеленуваті шинелі. Декілька – у пальто, що видавали міських, а між тими та іншими стояли міліціонер, голова та ще один похмурий незнайомий тип.

– Хто такі? Що тут робите? – гримнув Федот так, що жінка його аж підскочила на ліжку.

Натовп розступився, і вперед вийшов похмурий.

– Згідно постанові про продрозкладку ти маеш здати сто пудів пшениці та двадцять пудів м'яса живої ваги.

– Так було ж ось тільки, лише другий тиждень пішов. Ви здуріли? – Федот спробував підійти до того, хто говорив, але той сам зробив перший крок.

– Товаришу, балачки тут зайві. Цього вимагає партія. Ти маеш бути свідомим і сам зобов'язаний був прийти до сільради, аби здати зайві матеріальні статки.

– Зайві?! Та то все оцими от руками зароблено, на оцьому горбі...

– Відставити балачки! Що за цирк на дроті! Хлопці, перевіряйте комору й у садок зайдіть.

– Як? Як? Як? – застогнав ще більше Федот.

Саша встала між ним та похмурим гостем, а решта розвернулися та розійшлися по двору. У кімнаті лишилися самі голова та міліціонер, а також найголовніший, що керував операцією.

– Казав я тобі, Федоте, не норовися. Що ти розрух чиниш? – промовив голова.

– Та хто таке бачив, щоб серед чистого здоров'я... Удерлися... Пооббирали... Пуд житньої чотирнадцять карбованців коштує! На такий кошт ви мене грабуєте! Ондо дитина хвора... Іроди!

– Но, полегше. Ти зараз доварнякаєшся, – утрутився міліціонер.

– Може, товариш утомився, не варто аж так. Відпочине, усе зрозуміє, – зупинив міліціонера похмурий.

– Я... Та як же... Я... – лепетав Федот.

– Угамуйся, рідненький. Тільки не зараз. Диви, може Лідочці легше буде, а майно ми наживемо! – намагалася заспокоїти його дружина.

Федот осів на лавку, а перед ним стояли трійця чоловіків, що височіли тином, не даючи господарю ані продишу, ані спокою.

– От і добре, потерпи трохи, – Саша прошепотіла-продихала йому у вухо, а сама сіла поруч із чоловіком.

Голова, побачивши, як заспокоївся Шевченко, став хоробрим, вийшов уперед, пройшовся по хаті.

– Та ти й культжитзбір за минулий місяць не здав. Вісімдесят карбованців з тебе. Згадав я вчасно! – промовив він.

– Не могло такого статися! Я кожен раз тобі віддавав, – відбив Федот.

– Це я... – почав був голова, але закінчити він не встиг. До суперечки втрутився похмурий тип, що підвів руку, і у кімнаті одразу запанувала тиша. Він потер підборіддя, дивлячись, як обурюється Федот; на обличчі похмурого промайнула темна, недобра тінь.

– Так, товариші. Я все зрозумів. Одноосібник Шевченко сперечається з представниками влади, не бажає взаємодіяти, демонструє куркульську натуру. Вважаю, що «холодна» його остудить. На два дні, нехай замислиться над своєю поведінкою.

Саша від здивування розтулила рота, намагалася щось сказати, але лише безтямно хапала повітря, немов риба на міліні. Федот був метнувся на похмурого, зробив крок, але тут жінка впала йому в ноги, ухопила за стегно й заволатала:

– Згубиш нас всіх, Федюнчику! Зупинись, не треба. Або згубиш нас.

– Та я вас всіх...

– Федюнчику, рідненький, зупинись! Побережи нас із дівчатами, з торбою підемо!

Саша розридалася, сльози почали крапати, потекли по її обличчі, немов вона втрапила під дощ. Жіноча душа рвалася на клапті, величезний жах охопив її, мов холодний зимовий вітер. Олександра трималася за чоловікову штанину, вчепилася в нього, наче він сам Господь Бог і лише він здатен вирішити їхню долю, припинити її муки або ж кинути в пекло. Жінка, заволавши, утримала, зупинила Федота. Той дивився на неї очманіло, його фізію немовби паралізувало, він завмер і не міг зрушити з місця.

Міліціонер покликав декого з тих, хто тягав мішки з пшеницею. Вони зайшли в хату, підхопили Шевченка за руки, і він покійно, мов ягня, пішов із комсомольцями. На дворі відбувалося казна що: чужинці не жартома розійшлися й гребли з комори все зерно. Розтоптаним снігом протягнувся цівкою плутаний слід: один з мішків прогризли миші, і пшениця витікала струмком, розсипаючись по білому помосту жовклою, переривистою лінією, мов намальованою рукою.

Краєм ока Федот примітив, як у відчинених дверях мерехтять пальтові фігури, а тоді повітря розрізав поросячий вереск. Федот було кинувся, але на поріг вибігла Саша. Її світлу ситцеву сукню в горошок підхопив зимовий вітер, надувши, наче вітрило. Вона притримувала одною рукою своє вбрання, а іншу простягла до чоловіка. Тоненька жінка стояла на невисоких дерев'яних сходах, а коло неї швендяли незнайомі чолов'яги, косо придивляючись. Але вона нікого не помічала, дивилась на своє подружжя посеред двору й долонею, здавалося, утримувала чоловіка, благала не втручатися. Її рука тягнулась до нього, застигнувши, мов долоня жінки Лота. Саша мовчала. Слова виявилися непотрібними. Федот ще ніколи не бачив свою дружину такою – божевільною та прекрасною. Темне Сашине волосся пестив вітерець, злегка приховуючи кучерями ліву частину її тонкого блідого обличчя. Червоні, як пізній захід сонця, уста були трохи відкриті, зелені очі здавалися лугом літніх трав. Від цього у Федота перехопило подих, він витріщився у відкриту долоню дружини й нічого іншого не робив. Так тривало одну мить, а може, одну вічність.

Шевченко подумав, що треба все це зупинити. Він люто стиснув кулаки, але, аби не бачити того, що відбувалося, опустив очі й попрямував за сільським міліціонером.

За годину він уже сидів на підвалі – у «холодній», як його ще називали. Це був льох колишнього панського будинку. На кам'яному підмурку були розкидані шматки дощок, трошки соломи, біля стіни – два величезні бруси, що замінювали опори ліжка. Поперек них лежали два розпили, на яких відпочивали арештанти. На стінах, що були викладені з пласких кам'янів, плодилась пліснява, яка зеленіла в порожнечах, а деінде сіріла й перетворювалася на землянисто-олов'яні смуги. Згори, над самою землею, видно було невеличке віконце, розміром у півліктя. Його перекривали три залізні ковані смуги, виконуючи таким чином роль решітки у в'язниці. Іноді, коли ішов сніг, дрібні, мов крупа, сніжинки залітали до підвалу, а тоді, повільно кружляючи у своєму холодному й відстороненому вальсі, спускалися на вогку підлогу. Світло вповзало до віконця, немов змія, тонкою стрічкою. Федот озирнувся – похмуре приміщення тиснуло з усіх боків, нависало, звужувало й без цього невеличкий простір. Як же ж воно так сталося? Де це він знаходиться й чому? Коли він раптом перетворився на вигнанця, переступив цю межу й опинився в очах влади злочинцем?

У душі паскудно торохкало, буцімто зламались механізми й випали гвинтики. Усе було не так.

– Та мати ж твою йоб! – закричав Федот, і кам'яний грот підсилив звук, надаючи матерній лайці низьку й зловісну тональність.

Шевченко опустився на дрова, присів, уперся в кут. Незрозуміло, хто він тепер? Усе життя вважав себе хліборобом, єдине, чим переймався, – посіяти й зібрати врожай... Коли батько почув, що в Петрограді стався переворот, то пішов, здав родинне золото – дві каблучки та невеличкий кулон – у найближчому містечку лихварю. Тоді приїхав, віддав Федоту гроші, наказав докласти, купити корову:

– Скінчився вік, синку. Тепер починається темрява. Серцем чую, що будемо виживати, а жити – ні, – сказав він.

З того дня Шевченко все робив, аби залишитись у світі живих. І яка його доля? Сидить у холодній. Хату розграбовано, донька хвора. Де взяти надію? Як зустріти завтрашній день? Ці думки зробили Федотову голову важкою. Так він розмірковував, а на вулиці знову посипав сніг. Білий порошок улітав у тонкий отвір, висипався на чорну підлогу, укриваючи її тонкою молочною пінкою. Снігу насипало вже добряче, навіть утворилася невеличка грудка. Чоловік у підвалі мовчав, виразно позіхав. Зненацька на нього впало каміння роздумів, його завалило брилами думок, придавило до дна. Федот опустився на тапчан, примостився і, коли тіло набуло горизонтального положення, відразу заснув.

Гуркоту дверей Шевченко вже не чув. Так само, як і того, що до підвалу ввійшов ще один чоловік. Новак подивився на лежачого з певним співчуттям, немовби пожалів свого співкамерника. Згодом трошки пройшовся, підняв стару поламану дошку. Створив із каменюк щось, схоже на стілець, підклав деревину, як лавку, та й гепнувся туди. Час тягнувся гречаним медом – так само темний та густий. Довго нічого не відбувалося. Новак устиг закуняти, прокинутися. З вікна виливалась у камеру синь, насичена кольором, з часом вона гула, пізніше неминуче перетворювалась у сизо-брудний тон, тьмяніла і через годину зовсім почорніла. Настав вечір. Тут Федот спробував перевернутися, та невдало – скотився з дощок на втрамбовану земляну підлогу.

– Гей, обережніше тут, бо лоба розіб'єш. Чим я тебе лікувати буду – сказав новак.

Шевченко заспаний придивився, підвівся, сів на ліжак.

– Несторе, то ти?

- А хто ж? Я, чорт мене забирай, - відповів Нестор.

- Якого біса ти тут?

- Та язик мій язикатий винний.

- Он як. Цього разу що?

- Ну, ти мене знаєш. Стою я, дивлюся, як майно твоє виносять. Хлопці молоді зовсім, тонковусі, як наш старий панотець. Пам'ятаєш його, як він одного разу службу закінчив та й вийшов до лісу, а повернувся напідпитку...

- Почекай ти зі своїм попом! Ти як та річка весняна - вируєш, берегів не бачиш. Давай про те, за що ти сюди заgrimів.

- Так я ж тобі й кажу! Ти, Федьку, примхливий, як дитина, то розкажи, то не кажи!

- Ага, пізнаю Нестора. Добре, давай уже в'яжи свою в'язанку. Я нікуди не поспішаю.

- Так, так, іде панотець, а йому назустріч дід Никон, жив під горбом, пам'ятаєш? Він ще тоді молодий був.

Федот глибоко зітхнув.

- ... який йому й каже...

- Здається, я це чув...

- Не перебивай старших! Ага. Каже йому: «Ти чого це, панотець, набрався тако»?

- І що той?

– А той мовчить. Потім Никон каже: «Ти нині літургію невірною служив». Піп наш мовчить. «А ти евхаристію не з того місця почав!» Панотець – могила. «А ти святу чашу після причастя на місце не доніс!» Тут піп не втримався: «Послухай, синку. Я ж не баптист і не католик. Я православний. Можу і в пику дати!»

Тут Нестор засміявся, закрював, мов качка. А згодом захрюкав, голосно та щиро. І раптом стих. Схопився за бік, де в нього щось стрільнуло. Від побаченого Федот мимоволі посміхнувся.

– Ой, чогось це смикнуло в бочині. Чи я не втратив свої детальки по дорозі? – пробуркотів Нестор.

– Ти, батьку, хоч переоблік подекуди роби, перевіряй чи на місці руки-ноги. Старість – не радість!

– Це ти вірно брешеш. Іноді підведуся зранку. Розплющу очі – овва, усе біле! Як той перший сніг. А по макітрі думка пробігла, мов сусідський кіт. Думаю: ну все, відмучився. Потрапив у Царство Небесне. І чекаю тоді, коли ж Петро-апостол покличе, визначати, куди мене підселять – у рай чи пак у пекло. А тоді придивляюсь – Матір Божа! – ганчірка з пічки злетіла, накрила голову. От, думаю, йолоп! Докотився до чого. У рай він захотів! Уставай та йди працюю у той колгосп, чорт його забирай! Так я ще трошки полежав із портянкою на пиці та з усмішкою кривою...

Федот знову посміхнувся. Скільки знав Нестора, завжди він був такий. Переслухати його було неможливо. Одна оповідка обривалася й починалася інша. Треба було витратити цілий день, аби вислухати всі його байки, спогади, а подекуди й відверті фантазії. Але, коли довелося комусь його вповні дослухати, той був здивований: початок Несторової повісті минулих літ гладко зв'язувався з кінцем. Він якимось невідомим відчуттям оповідача відчував, як розповісти про дивовижні речі, пригоди, події, а згодом зв'язати все це в щільний вузол й піднести слухачу. Але мало хто міг витримати стільки, скільки Нестор промовляв. Зазвичай селяни йшли на середині розповіді, а до нього приклеїлось прізвисько «Нестор-маніфестор» через бажання додавати своїм бувальщинам штилю високої урочистості.

Однак тепер, у підвалі, поспішати було нема куди, тому Федот припинив перебивати старого, що почав блукати темними кутами своєї свідомості,

подекуди виносячи на світ Божий, як з печери, якесь чудернацьке слово або цікаву оповідку. Нехай не завжди дослухували, але в селі Нестора за це, загалом, любили. Ну, як любили – наскільки взагалі можуть сільські люди щиро ставитися до ближнього. Але всю цю щирість Нестор використовував на повну. Він був не такий, як усі інші...

Отже, новий ув'язнений почав розповідати, як же так сталося, що він опинився на підвалі. Упоравшись із нещасним панотцем Никоном, Нестор розказав, що вийшов на вулицю й підійшов до Федотової хвіртки. У цю мить тонковусі (чорт їх забирай, аби знов не піти по колу!) тягали мішки, складали їх на санки, а тоді знову йшли до комори. Підігнали ще віз. Нестор крутився поблизу й не знав, що Шевченка вже взяли.

– Забирайся, старий! Чого тут швендяєш? – буркнув один із носіїв.

Тої ж миті з двора вийшов похмурий товариш, біля якого чимчикував уважно слухаючий голова.

– Я тобі кажу, а ти чуй та мовчи! – говорив похмурий своєму співбесідникові.

– Так я стараюсь! Бачите, цілий день вештаюсь хатами, усе прибираю.

– Мало, я тобі кажу. Мало. У тебе скільки заможних? Вважай, двадцять п'ять дворів. Ось тобі і півтори тисячі пудів зерна здати.

– Та де стільки! Я не сплю, жінку свою місяць не мацав, усе ходжу по одноосібниках. Ховають вони...

– А ти для чого тут? Партія на тебе надію покладає. Чи ти думаєш, в інших менший план? А можливо, ти вважаєш, що партія план із дурного розуму взяла, вигадала?

– І близько ні! Ні! Я з усієї сили... От тільки б часу трошки більше...

– Нема в тебе часу. Термін до кінця тижня, або сам тебе під суд віддам. Не хочу тебе дарма лякати, але застрелю на місці, щоб ти знав!

Промовивши це, похмурий пішов назустріч санкам, які прибули, аби його забрати. А голова так і залишився стояти, де стояв. Його щільне, яскраво-журавлинове обличчя пішло білими плямами, очі почали бігати, утративши фокус. Голова почав нервово терти долонею стару шкіряну папку, яку він носив для більшої солідності, – папка завжди була порожня.

– Який суворий! Певно що повноважний! Так тебе відтягнув, аж штани твої тріснули, – зі звичайною своєю посмішкою відгукнувся Нестор, якій мимоволі став свідком бесіди.

Тут голова повернувся до того, хто це промовив, подивився на нього, ніби бачив уперше. Хотів було закричати, та, спантеличений попередньою розмовою, утримався. Лише сильніше побілів, зовсім як той небіжчик, легесенько похитався з боку на бік, але встояв на місці. Зненацька до них підійшов міліціонер, який устиг відвести Федота до «холодної». Голова стиха гавкнув, наказав, аби Нестора також відправили до підвалу. Грізний правоохоронець без пояснень кинувся виконувати наказ, ухопив нехлюя й порушника радянського порядку за рукав та потягнув у бік панського будинку. Вони повільно пішли, від їхніх кроків лунало потріскування закостенілого лютневого снігу. І тої ж миті ошалілий голова сільради обернувся, подивився в бік двох фігур, що йшли від нього. Його погляд крутився неухважно й довго. Голова ніяк не міг отямитись, кишки його колотилися, немов намагалися знайти вихід із тіла; він навіть не уявляв, до чого призведе його останній вчинок.

Розділ 5

– А як мені треба було вчинити? Вона вчепилася в мене, тримає й волає. Одне слово – баба! – розповідав Федот своєму співкамерникові про те, що відбулося з ним сьогодні.

– Воно-то так. Але ти маєш сам думати. Нічого б не трапилось, ну що б вони, розстріляли б тебе? – Нестор примружився й подивився на сусіда.

– Ех, а ти хіба не чув, що в сусідньому селі прямо на ганку й кінчили? Не пригадую, як його звали: чи то Юрко, чи то Микола...

- То люди дарма теревенять. Неможливо це.

- Ага, от ти вважаєш, так задурно нас сюди кинули?

- Це звичайне самодурство. Голова злий, як той пес, зірвався. А тебе просто провчити вирішили.

- Ох, не вірю я в це, Несторе. Брат каже, далі буде гірко.

- Ну, не знаю. Можливо, перебісяться.

Два приятелі сиділи в повній темряві. Примарний жмутик місячного сяйва пролізав крізь віконце, протікав липкуватим ріденьким потоком у вузьке приміщення. Стояла глибока морозна ніч.

- Зимно тут! Так повиздыхаємо, - промовив Федот.

Під час неочікуваного й небажаного виходу з дому він устиг накинути легку тужурку, тому тепер увесь час тер замерзлі долоні, намагаючись зігрітися.

- Зараз я надихаю, не переймайся, - упевнено пробуркотів Нестор і, як здавалося в темряві, по-дитячому й просто усміхнувся.

- Ага, на тебе вся ж надія, - підхопив Федот.

Нестор задоволено закрюкав, заговтузився, зашурхотів.

- Що ти там, хід риеш, утекти надумав? - поцікавився Шевченко.

- Та що, незручно, спину тягне, у дупу піддуває, - поскаржився Нестор.

- Ну, ти взагалі, старий. Розжер сраку, навіть у «холодну» не влазиш.

- Та яка там срака... Дупка, така маленька, як кулачок.

– З тобою в тюрмі нормально не посидиш, ти будь-яку біду на сміх перевернеш, сусіде.

– А що, Федюнчику, життя мале – роби не зле. Переживемо ми. І комуністів цих клятих. Куди б крива не завела!..

– Тобі легко казати. Бурлака бурлакою, а тут діточки на шиі. Як замислюся, що робити, то й хочеться в оцю дірочку в стелі й завити.

– А ти думаєш, нам, бурлакам, дуже легко? Спробуй щодня сам на сам із собою, збожеволієш.

– Ги, авжеж.

Тут у віконці хтось зашарудів, замиготіла тінь.

– Ти диви, хто тут?

– А біс його зна! Може кіт лазить.

Але шарудіння не припинялося, тіні продовжували миготіти, мов казкові.

– Та що ж таке? – обурився Федот.

– Брате, це я, – раптом озвався голос Петра, який було ледь чути.

– Оце так та-а-ак! Що ти там робиш?

Тут звук став більш чистим та ясним. Вочевидь, Петро нарешті знайшов отвір, підібрався до нього й говорив уже у віконце.

– Братчику, як ти там? Не помер ще?

– Помер, от розмовляю з тобою з небес. А тут на небесах волого й Нестору в дупу тягне.

- Ну, добре, що ви там ще не завернулися. Зараз дещо передам.

Почався шерхіт, шелест, шарудіння, а тоді на підлогу впав невеличкий газетний верчик, згодом ще один і, нарешті, третій.

- Тримайте, там трошки їжі.

- Петрику, кинь закурити й вогню... Та й хмизу трошки. Може підпалимо, зігріємось.

- Добре, тримайтеся.

За хвилину донизу полетіли куриво та сірники, а трохи пізніше - тоненькі деревинки. Ще певний час палички падали зі стелі, утворивши врешті кудлатий горбик.

- Дякую, братчику! - прокричав Федот нагору, і тінь щезла.

Шевченко затягнувся, і ядучий дим заповнив приміщення, а після туманом потягнувся вгору. В'язні поїли, розпалили невеличке вогнище. Патлате полум'я затанцювало, освітивши підвал, висвітивши кожную деталь, усі викрутаси та тріщини в стелі, густу сірість пласких камінців, якими було викладено стіни, мокру з розводами земляну підлогу, яку витоптали аж до рівної поверхні. Чиїсь сліди на цій підлозі, ось кирзовий: ум'ятину продавлено з візерунком підошви, розділено на дві частини, підбір та ступня. А ось черевики, судячи з легкого відтиску, із протертою платформою, яку виносили до дірок. Скільки тут перебувало людей? Про що вони розмовляли? Чиї долі були тут остаточно зруйновані або, навпаки, хто зміг вийти іншим і більш не суперечити владі?

Грайливе світло заметушилось підвалом, висвітлюючи нові й нові кострубатості, ламані лінії та грубі кути. Нестор замовк, жував шмат хліба з салом, хрумкав цибулею, наполегливо працював щелепами. Його вкрите зморшками обличчя з тонкими складками й глибокими впадинами в напівтемряві виглядало так, неначе перед Федотом сидів старезний дідуган. Це відчуття посилювалося через грубу, видублену шкіру рук, долоні з товстими пальцями, нерівними нігтями сталевого кольору, під якими чорніла смуга бруду. Додаючи ефекту, Нестор зачмокав, як столітній старий, щохвилини зойкаючи та позіхаючи.

– Давно хотів тебе спитати: звідки ти до нас приїхав? Ти ж не місцевий? – звернувся Федот до свого сусіда.

– Тобто звідки я приїхав тридцять років тому?

– Так, мені батько казав, що ти з Чернігівщини.

– Ага, було.

– То що трапилось?

– Е-е-е, ну, слухай.

Коли Несторові минуло двадцять два роки, він служив у місцевого пана. То був повнявий чолов'яга, голомозий, із круглим, мов колесо, обличчям. Він дослужився до полковника чи то пак колезького радника за табелем про ранги, а під старість поставив господарство, їздив із дворовими на полювання, гуляв і догулював рештки життя свого в утіхах, жіночих пестошах та п'яній стрілянині. Звали пана Архипом Дмитровичем. Його великий кам'яний будинок із високими колонами та терасою, яка протяглася по всій ширині споруди, височів посеред густого, подекуди взагалі непрохідного чернігівського лісу. Звірів там було багацько, поля за межами лісу були широченні, а повітря – насичене свіжістю й пахощами трав.

День у пана починався зазвичай із голосних криків: принести йому розсолу чи то нагріти ванну. Дружина Архипа Дмитровича раптово померла років десять тому, дітей у них не було, відтак пан був сам-один, розважався, як міг. Легке похмілля стало його щоденним супутником. Солдатська лайка та вигуки були вірною ознакою, що ранок почався добре: Архип Дмитрович повний сил та бажань. І був Нестор в пана різноробом. Допомогає конюхові, порався з собаками, супроводжував господаря на полюванні. Буває, схоче пан пообідати біля самого краю лісу, то робітники тягнуть стільці, столи, а раз було навіть рояль: пан замовив із Києва артистку, яка наспівувала йому, поки той лупав добру місцеву горілку. Не сказати, щоб пан поважав своїх людей, траплялось, і нагайкою міг перетягнути, але платив справно. Утім, лише наймитам. На хуторі жило близько двадцяти родин, деякі робили на пана, виплачуючи в такий спосіб частину оренди землі. Неподалік було село, звідки до поміщика приходили люди, які

бажали трохи підзаробити. Але більшість воліли працювати на себе – більше ніж половина мали коня і від двох десятин. Чолов'яги потроху випивали, жінки народжували, пан старів. Так тривало, доки одного дня Архипові Дмитровичу не виповнилося шістдесят. Він, як зазвичай, по обіді виїхав до лісу, але впав з коня і швидко геть занедужав. У ті дні Нестор був приставлений до пана, приходив, як тільки той кликав, поправляв, перевертав старого. Доводилося розмовляти з відставником, а язик в нашого Нестора тоді був такий самий гострий, як і тепер, та й поговорити хлопець любив. Спочатку пан розважався, слухаючи плутані оповідки парубка, а згодом йому навіть сподобалось. Урешті-решт майже кожної вечері молодий Нестор сидів біля господаря і, поки служниця його годувала, розважав пана різноманітними чутками та небилицями.

Це трапилось навесні. Час був уже пізній, темрява на дворі потекла ваксою, вимазала вікна чорним. Лампа горіла на столі посеред порожнього посуду. Відблиски падали на великий диван, де лежав пан. А Нестор сидів трошки далі, у кріслі, та чекав, поки господар повечеряє.

– От, кажуть, що в тамтешньому лісі завелася потвора. Тягає людину за патли, поки не вирве. Он дивіться, у селі половина – голомозі, – казав Нестор.

– Затурканий ти, але смішний, – із посмішкою відповідав йому пан, поправляючи ковдру.

– Можливо, я й затурканий, але ось що люди кажуть. Ходять у нас по дворах якісь чолов'яги, кажуть, вони «більшовики». Зібрали народ та давай чесати про рівність та братерство, – продовжував доповідати Нестор.

– Я тобі так скажу, що рівність буває лише перед смертю, – сказав пан.

– Зрозуміло, я людина темна, неосвічена. Каламутників багато чув, бувало, але от чому, Архипе Дмитровичу, ви заможний, а я бідний? – осмілів Нестор.

– О, ти, небоже, завів розмови... Воно не через те, що нема рівності, а тому, що світ так влаштований: хтось вище, а хтось нижче. Так вся конструкція світу і тримається: бідні підпирають середняків, ті – більш заможних, тоді – такі, як я, вище – губернатор, царська родина й сам государ. Згадаеш мої слова – часи зміняться, а цей принцип – ніколи, лише назви будуть інші, – прочитав лекцію пан.

– Але як же ж! Це ж замкнуте коло – де не сунься, скрізь перешкоди. І що мені, так і здохнути голотою? – не втримався Нестор.

– Та як ти смієш пану такі питання ставити?! Рівності він забажав? Працювати треба! Усі лайдаки волають про рівність, тому що хочуть нажитися на чужому! – поміщик підвищив голос, закричав, загарчав...

І зненацька замовк. Опустився на диван, відкинув голову, ліг. Спочатку Несторові здавалось – той жартує, бавиться. Пан був охочий до розваг. Може, зараз засміється й вилає на три поверхи. Вояка він і є вояка, і жарти в нього такі. Чи може заснув? Хоча так рідко траплялося, зазвичай пан наказував перед сном усім вийти, погасити світло й заслонити вікна. Та наразі нічого такого не було. Хлопець підійшов до пана, але той навіть не ворухнувся. Дивні справи! Так тривало ще кілька хвилин, Нестор уже хотів було піти, коли почув стогін. Грудний, із сильним хрипом. Архип Дмитрович стогнав дедалі слабше. Нестор розхвилювався. Ще б пак! Пана, хоч він і був до нього добрий, скрізь знали як дуже непросту людину з важкою вдачею. На селі до цього звикли, тому намагалися не мозолити панові очі дарма або ж, як наймались, то сумлінно працювати. Що вже казати, боялись зайвий раз до нього підходити. Правду сказати, і сам Нестор боявся. Проте господар і далі хрипів та стогнав. Вочевидь, йому було зовсім зле. Тому хлопець дуже обережно підійшов до поміщика, щоб спитати, у чому річ, аж раптом пан несподівано простягнув руку й, схопивши парубка за сорочку, притягнув до себе. І звідки в нього стільки сил! Нестор до нестями перелякався, не маючи сил чинити спротив. Піддався, зробив півкроку назустріч. І тут Нестор побачив витріщені, страшні очі Архипа Дмитровича. Той вилупився на хлопця, немов бачив його вперше. Наліті, укріті рясною червоною сіткою судин, очі були жахливі. Побите віспою обличчя перекинулося, один кут рота злетів догори, інший упав додолу. Вуста здригалися, неначе в них раз за разом заганяли голку. На лобі з'явилися дрібні краплі поту. Від цього видовища Нестор затремтів, як горобець зимою. Пан ще дужче притягнув його до себе, спробував відкрити рота, аби скласти звуки в слова, але замість цього глибоко, широко, гучно видихнув просто в обличчя розгубленому Нестору. І тої ж миті Архип Дмитрович застиг. Це подмух виявився останнім. Насичений, з ледь помітним запахом яловичини, часникової підливи та приправ видих наклав парубка. Обдав його, як кріп. Змусив тремтіти. Немов сама Смерть дала йому почути останній прояв життя. Того життя, що вислизнуло з панського тіла й відлетіло разом із ароматом вечері.

Жах охопив Нестора. Він розтис кулак мерця, поклав руку біля тіла, відступив назад. Вискочив із вікна, побіг до невеличких будівель на краю маєтку, де мешкали наймити. Зібрав речі і тієї ж ночі втік: боявся, що його звинуватять у смерті пана.

– Так я довго мандрував, поки не прибився до вашого села. Оселився поруч із твоїм батьком. Він ще мені хату допомагав обмазувати, – завершив свою розповідь Нестор.

– Гм, а що, не можна було інакше? – спитав Федот.

– Та де там! Я молодий був! Зелений! Як утік, так і полегшало на душі. А так би не заспокоївся.

– Ні, втеча – це не добре. Чоловік має стояти на своєму до кінця. Так мене тато вчив.

Кінець ознакомительного фрагмента.

Купити: https://tn.knigapoisk.com/butchenko_maksim/kurkul

надано

Прочитайте цю книгу цілком, купивши повну легальну версію: [Купити](#)